

The background of the cover features a stylized illustration of two women's profiles, one above the other, facing right. Their silhouettes are filled with a network of white lines connecting small white dots, resembling a constellation or a neural network. The top woman's head is partially enclosed by a large, white, circular shape. The overall color palette is muted, with shades of grey, white, and a hint of purple.

Ongewenst kinderloos, en nu?

Onderzoek naar de effecten van ongewenste
kinderloosheid op de beleving van betekenis

Masterscriptie Geestelijke verzorging
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Religie, Cultuur en Maatschappij

Begeleider: Dr. A. Visser-Nieraeth
Tweede beoordelaar: Dr. K. E. Knibbe

Tanja Schoep (s1195476)
Augustus 2024

*Afbeelding deels gegenereerd met behulp van Deepai.org met prompt:
"women experiencing a gradual evolvement of meaning in life"*

Woord vooraf

'Neem voor je scriptie een onderwerp dat niet te persoonlijk is', was de instructie. Kiezen voor het onderwerp ongewenste kinderloosheid voelde daarom als een twijfelgeval. Dat het me zou raken, wist ik vooraf. Hoe het me zou raken, dat wist ik niet. Op dit punt kan ik stellen dat het proces weliswaar zonder bloed, maar met meer zweet en tranen gepaard is gegaan dan ik had verwacht. Het viel niet mee, én het was de moeite waard. Ik heb als mens en als geestelijk verzorger via dit onderzoek dingen geleerd die ik op geen andere manier had kunnen leren.

Dank op deze plaats aan de prachtige, lieve mensen om mij heen voor hun meeleven, meelesen, begrip, geduld en humor tijdens dit proces.

Dank aan Anja Visser-Nieraeth voor de prettige en onverstoorbare begeleiding.

Dank aan Kim Knibbe voor het vervullen van de rol van tweede beoordelaar.

Tenslotte mijn grote dank aan de deelnemers van dit onderzoek voor het delen van hun ervaringen. Als onderzoeker was mijn taak om jullie unieke verhalen te analyseren en te interpreteren met behulp van theoretische kaders. Dat betekent ook selecteren, weglaten en uitlichten. Het resultaat van deze inspanningen is uiteraard te allen tijde slechts een fragment of een perspectief op een grotere realiteit. Mijn streven is geweest om recht te doen aan de rijkdom van jullie ervaringen en deze op een betekenisvolle manier weer te geven. Ik hoop dat dat gelukt is, en dat ik hiermee bijdraag aan een beter begrip van de ervaring van ongewenste kinderloosheid en de zoektocht die ermee gepaard gaat. Zonder jullie deelname was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op de impact van definitief ongewenste kinderloosheid op de beleving van betekenis bij Nederlandse cisgender vrouwen van 45 tot 55 jaar. Centraal staat de ervaring van betekenis van deze vrouwen vanaf het moment van realisatie dat zij geen biologisch eigen kinderen krijgen, en de mogelijke ontwikkelingen daarin. De centrale vraag wordt beantwoord door middel van literatuuronderzoek en empirisch fenomenologisch onderzoek onder zeven vrouwen.

De resultaten tonen aan dat definitief ongewenste kinderloosheid een grote impact heeft op de ervaren betekenis van deze vrouwen. Tot het moment van realisatie van hun definitieve kinderloosheid zagen de deelnemers het krijgen van kinderen als een vanzelfsprekend toekomstbeeld. Moederschap voelde voor hen als een natuurlijke en zinvolle invulling van het leven. Het wegvallen van deze toekomst wordt dan ook als een schok ervaren. Een leven zonder kinderen wordt aanvankelijk voornamelijk geassocieerd met leegte en negatieve beelden, die blijf geven van geïnternaliseerde pronatalistische narratieven.

Het proces dat na deze schok volgt, omschrijven de deelnemers als een zoektocht. Alle deelnemers ervaren impact op hun leven of levensbeeld. Ze zien zich gesteld voor vragen als 'Wat nu?', 'Hoe nu verder met mijn leven?' en 'Wat is nu belangrijk?'. Een aantal deelnemers ervaart ook impact op hun identiteit. Zij worstelen met vragen als 'Wie ben ik nu?', 'Wat is mijn plek?' en 'Wat ben ik waard?'. De omschreven zoektocht wordt binnen dit onderzoek opgevat als een proces van *meaning-making*, waarbij verschillende dimensies van een betekenisvol leven in het geding zijn.

In dit proces komen een aantal overeenkomsten en verschillen naar voren. De deelnemers voor wie de impact zich met name afspeelt op de laag van het levensbeeld, slagen erin om hun ervaring van betekenis in het leven naar tevredenheid te herstellen. Ze nemen initiatief in relaties om verbondenheid te herstellen, stellen hun doelen bij naar wat haalbaar is, waarderen hun partnerrelatie meer en komen tot hernieuwde betekenis van kinderloosheid.

Bij de deelnemers die impact op zowel hun leven als identiteit ervaren, toont zich een verschil in de mate van herstel van betekenis. Een aantal deelnemers komt tot herstel van betekenis. Dit doen zij onder andere via het aangaan van andere verbindingen, bijdragen of zorgen voor anderen en het ervaren van persoonlijke groei. Deze deelnemers beschouwen hun huidige leven als weliswaar anders dan een leven met kinderen, maar niet minder waardevol. Voor andere deelnemers is het herstel van betekenis (voorlopig) beperkt. Voor hen blijft het beeld van een leven als moeder innerlijk aanwezig als mooier, makkelijker en waardevoller dan een leven als kinderloos persoon.

De ervaringen van deze deelnemers wijzen op een mogelijke sleutelrol voor sociale relaties in het proces van betekenisgeving. Ongewenste kinderloosheid kan leiden tot een gevoel van isolatie, eenzaamheid en ongeziene pijn. Een sociale omgeving waar verwantschap en verbondenheid gevoeld wordt, en/of aandacht is voor de ervaring van kinderloosheid kan een grote bijdrage leveren aan het hervinden van betekenis. In een overwegend pronatalistische context vraagt het veelal initiatief van ongewenst kinderloze vrouwen om een dergelijke omgeving te vinden danwel te organiseren.

Inhoud

1. Inleiding.....	5
2. Theoretisch kader.....	7
2.1. Wie zijn 'definitief ongewenst kinderloze vrouwen'?	7
2.2. Effecten van ongewenste kinderloosheid op welbevinden.....	8
2.3. De betekenis van ongewenste kinderloosheid voor vrouwen, in Nederland	12
2.4. Betekenisvol leven en processen van betekenisgeving.....	14
Samenvatting: kinderloosheid als aantasting van betekenis in het leven	20
3. Methode	21
3.1 Onderzoeksbenadering.....	21
3.2 Persoonlijke betrokkenheid en reflexiviteit	22
3.3 Werving en selectie van deelnemers	23
3.4 Procedure: toen, nu verlies en opbrengst.....	24
3.5 Analyse.....	26
4. Resultaten: beleving van betekenis	27
4.1 Wegvallende vanzelfsprekendheden	27
4.1.1 Een vanzelfsprekende toekomst	27
4.1.2 De grens is bereikt	27
4.1.3 Een kinderloze toekomst als groot vraagteken	28
4.2 Aandienende vragen en de zoektocht naar antwoorden	29
4.2.1 Hoe nu verder? en Wie ben ik nu?	29
4.2.2 Verschillende gevonden antwoorden.....	31
4.2.3 Waar de zoektocht nog niet is afgerond	32
4.3 In de wereld zijn, zonder kinderen.....	35
4.3.1 Het pijnlijke 'normaal' van moederschap	35
4.3.2 Je verhouden tot de anderen, en de moeders	35
4.4 De zoektocht en het verhaal daarover: <i>under construction</i>	40
4.4.1 Waardering voor het eigen proces.....	40
4.4.2 Kinderloosheid als <i>never-ending story</i>	41
Samenvatting: zoeken en (niet) vinden	44
5. Conclusie en discussie	45
5.1 Antwoord op de onderzoeksvraag.....	45
5.2 Evaluatie in relatie tot de literatuur	49
5.3 Beperkingen en aanbevelingen.....	51
Bibliografie	54
Bijlage 1: Oproep deelnemers	59
Bijlage 2: Informatie- en toestemmingsformulier	60

Bijlage 3: Interviewleidraad.....	62
-----------------------------------	----

1. Inleiding

De overgrote meerderheid van de in Nederland geboren vrouwen die nu veertig jaar of ouder is, heeft één of meer kinderen. Van de in 1981 in Nederland geboren vrouwen had 82% op hun 41e één of meer kinderen (Van Duin en Feijten 2023). Hoewel actuele cijfers ontbreken, suggereren historische gegevens dat een aanzienlijk deel van de 18% van de vrouwen die geen kinderen krijgen, dat wel gewild had (CBS, geen datum). Ondanks de omvang van de groep mensen die met ongewenste kinderloosheid te maken heeft, krijgt de complexiteit en impact daarvan weinig maatschappelijke aandacht. Uit eigen ervaring weet ik echter dat deze situatie diepgaande betekenis kan hebben voor degenen die ermee te maken krijgen.

De afgelopen jaren kent het onderwerp ongewenste kinderloosheid een groeiende wetenschappelijke belangstelling. Onderzoek vanuit de context van zorg en psychologie richt zich vooral op vrouwen die te maken hebben met 'onvruchtbaarheid'. De doelgroep van deze studies zijn veelal vrouwen die een vruchtbaarheidsbehandeling ondergaan of hebben ondergaan. Deze studies beogen met name inzicht te geven in, en bij te dragen aan het individuele welzijn van deze vrouwen. Een belangrijke conclusie uit deze diversiteit aan onderzoeken is dat onvruchtbaarheid een aanzienlijke bron van stress is. Het heeft potentieel grote negatieve impact op diverse aspecten rondom het psychosociale welbevinden van het individu, zoals de ervaring van angst, somberheid en kwaliteit van leven (Jarnagin, Thomas en Herscher 2024; Fieldsend en Smith 2020; Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023; Kraaij, Garnefski en Schroevers 2009; Kraaij, Garnefski en Vliestra 2009; Zurlo, Della Volta en Vallone 2018, 2020).

Daarnaast is veel onderzoek gedaan naar de constructie van identiteit en bestaande narratieven rondom vrouw- en moeder-zijn. Deze studies, vanuit voornamelijk antropologische, sociologische en/of feministische perspectieven, bieden inzicht in de betekenis van kinderloosheid. Deze onderzoeken tonen onder andere de eenzijdigheid van gangbare narratieven over de betekenis van moederschap, en de grote consequenties voor andere het zelfbeeld en relaties voor degenen die zich aan een andere kant van het verhaal bevinden (Buchanan 2013; Fieldsend en Smith 2020, 2022; Gotlib 2016, 2018; Gouni et al. 2023; Graham et al. 2018; Letherby 2002; Loftus en Andriot 2012; McCarthy 2010; Smit 2022; Tietjens Meyers 2001).

Hoewel ongewenste kinderloosheid tot verminderd welbevinden en innerlijke worstelingen kan leiden, zijn er ook diverse aanwijzingen dat vrouwen hier veerkrachtig mee omgaan. De betekenis die aan moederschap toegekend wordt, speelt hierbij een belangrijke rol (Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023; Gameiro en Finnigan 2017; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Het persoonlijke proces van betekenisgeving en de ontwikkeling daarvan door de tijd is echter nog niet goed in beeld gekomen. Dit onderzoek wil daar inzicht in bieden.

Doel is om daarmee bij te dragen aan beter begrip van de ervaring van deze vrouwen in Nederland. Door betekenisgeving in dit onderzoek centraal te stellen kan een bescheiden brug geslagen worden tussen wat bekend is over zowel de psychosociale aspecten van omgang met deze ervaring, als de grotere sociale context waar deze vrouwen zich toe te verhouden hebben.

De centrale vraag van dit onderzoek luidt dan als volgt:

Wat is het effect van definitief ongewenste kinderloosheid op de beleving van betekenis van definitief ongewenste kinderloze vrouwen in Nederland?

De hoofdvraag beantwoord ik aan de hand van twee deelvragen:

1. *Wat zegt de onderzoeksliteratuur over de effecten van ongewenst kinderloos zijn op het welbevinden en de beleving van betekenis van deze vrouwen?*
2. *Hoe spreken vrouwen tussen 45 en 55 jaar over hun beleving van betekenis volgend op de ervaring van definitief ongewenst kinderloos zijn?*

De eerste deelvraag faciliteert een inventarisatie van bestaande, relevante kennis uit verschillende wetenschappelijke disciplines. Via dit theoretisch kader wordt een brede basis gelegd voor dit onderzoek en ontstaat zicht op actuele vragen. De tweede deelvraag is gericht op het verkrijgen van inzicht in de geleefde ervaringen van deze groep vrouwen. Door hen aan het woord te laten over hun eigen ervaring door de jaren heen wordt empirisch materiaal verzameld vanuit een nieuw, aanvullend perspectief. Ik heb daartoe gekozen voor fenomenologisch onderzoek middels open interviews onder zeven ongewenst kinderloze vrouwen. Vervolgens wordt dit inzicht in de geleefde ervaringen kritisch in verband gebracht met de inzichten vanuit de literatuur. Via deze combinatie van bestaande theoretische kennis en nieuwe, empirische inzichten kan een dieper begrip ontstaan van de beleving van betekenis van ongewenst kinderloze vrouwen. Hiermee wordt een antwoord gegeven op de hoofdvraag.

In het volgende hoofdstuk schets ik als eerste het theoretisch kader. In hoofdstuk drie en vier beschrijf ik de gevolgde methode en de resultaten van het empirische deel van dit onderzoek. Hoofdstuk vijf bevat de conclusies met betrekking tot de centrale vraag, en sluit af met een aantal kritische kanttekeningen over het gedane onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek.

2. Theoretisch kader

Diverse wetenschappelijke disciplines hebben de afgelopen jaren aandacht besteed aan de impact van ongewenste kinderloosheid. Dit hoofdstuk geeft een overzicht van belangrijke inzichten. Eerst worden de gevolgen van ongewenste kinderloosheid op welbevinden besproken, en de factoren die daarbij een rol spelen. In de daaropvolgende paragraaf ga ik dieper in op de betekenis die aan kinderloosheid wordt toegekend, en de context waarin dit gebeurt. Tot slot belicht ik ongewenste kinderloosheid als een vraagstuk ten aanzien van betekenis in het leven. Dat doe ik door inzichten uit de literatuur te combineren en toe te passen op het centrale thema in dit onderzoek. Zo valt bestaande kennis op zijn plek, en ontstaat zicht op actuele vragen. Hiermee geeft dit hoofdstuk antwoord op de eerste deelvraag:

1. *Wat zegt de onderzoeksliteratuur over de effecten van ongewenst kinderloos zijn op het welbevinden en de beleving van betekenis van deze vrouwen?*

Alvorens in te gaan op de genoemde inhoud, sta ik stil bij de aanduiding van de doelgroep van dit onderzoek.

2.1. Wie zijn ‘definitief ongewenst kinderloze vrouwen’?

Dit onderzoek gaat over ‘definitief ongewenste kinderloze vrouwen’. In deze paragraaf plaats ik een aantal kanttekeningen bij deze aanduiding, en licht ik toe waarom ik desondanks voor deze woorden kies.

Om te beginnen vraagt het woord ‘definitief’ een toelichting. Wanneer is kinderloosheid definitief, en wie bepaalt dat? Binnen de context van dit onderzoek bedoel ik met ‘definitief’ dat de deelneemster de ervaring van kinderloosheid als een definitief gegeven beschouwt, in de zin dat zij een zwangerschap niet langer als mogelijkheid beschouwt. De eigen ervaring is hierbij leidend, ongeacht eventuele medische mogelijkheden daartoe. Deze ervaring van ‘definitief’ kan op allerlei manieren tot stand komen. Hierbij kunnen onder andere persoonlijke keuzes, levensomstandigheden, lichamelijke factoren en medische (on)mogelijkheden een rol spelen. Binnen dit onderzoek richt ik me op de ervaring en het proces vanaf het moment dat deze vrouwen zelf hun situatie van kinderloos zijn als ‘definitief’ ervaren.

‘Ongewenst’ impliceert dat deze vrouwen wensen dat zij niet kinderloos zouden zijn. Met deze aanduiding bevestig ik een gangbare binaire terminologie, waarbij de situatie van geen kinderen hebben als ofwel gewenst, ofwel ongewenst wordt aangeduid. Dit doet vaak geen recht aan de complexiteit, gelaagdheid en dynamiek van de realiteit. Ook wanneer er sprake is van een kinderwens, kan dat gepaard gaan met gevoelens van ambivalentie. De omstandigheden en het leven zoals zich dat voltrekt kunnen de uiteindelijke omgang met een kinderwens sterk beïnvloeden. De Engelse bewoordingen *childless by circumstance* of *contingently childless* (Tonkin 2010) doen meer recht aan de realiteit waarin veel meer dan alleen de aanwezigheid van de kinderwens van belang is. Tot slot is het belangrijk te benadrukken dat de ervaring van ‘ongewenst’ in de loop der tijd kan veranderen. Dit onderzoek richt zich op die mogelijk veranderende betekenis. Omwille van de eenvoud kies ik hier wel voor de term ‘ongewenst’. Hiermee doel ik binnen dit onderzoek op vrouwen die geen biologisch eigen kind of kinderen hebben en dat, in ieder geval destijds, grotendeels als ongewenst hebben ervaren.

Een ander belangrijk punt van aandacht is het onderscheid tussen de termen 'ongewenst kinderloos' en 'onvruchtbaar'. In veel van de bestudeerde onderzoeken vanuit de psychologie en *nursing studies* gaan deze twee termen hand in hand. In veel gevallen zullen personen die zich in medische trajecten bevinden vanwege moeite om zwanger te worden ook een kinderwens hebben. Het is belangrijk om beide termen van elkaar te onderscheiden. 'Ongewenst kinderloos' verwijst naar de psychologische en sociale situatie van mensen die kinderen willen, maar deze (nog) niet hebben. 'Onvruchtbaar' duidt op een biologische, medische toestand. Deze toestand staat los van de menselijke, sociale ervaring van al dan niet gewenst kinderloos zijn (Letherby 2020). Daarbij komt dat de medische aanduiding van onvruchtbaarheid of *infertility*, die in de meeste landen toegekend wordt als na twaalf maanden van intentionele pogingen geen zwangerschap is opgetreden, niet samen hoeft te vallen met een persoonlijk identificeren als onvruchtbaar (Bell 2019).

Ook het woord 'kinderloos' behoeft een kanttekening. Met het woord 'kinderloos' bevestig ik onwillekeurig mogelijk een wereld aan historisch ingegeven negatieve connotaties (Gouni 2023). Zo kan 'kinderloos' het idee met zich meebrengen dat er iets ontbreekt wat er had moeten zijn. Deze lading wordt mogelijk extra gevoeld wanneer we als alternatieve term 'kindvrij' overwegen. De leegte of 'loosheid' van de afwezige kinderen lijkt dan opeens vervangen te worden door vrijheid en ruimte (Smit 2022). Zowel 'kinderloos' als 'kindvrij' lijken niet voorbij te komen aan oordelen over de situatie. Beiden hanteren het afwezige kind als referentiepunt. Bij gebrek aan een betere term, en omdat deze term vermoedelijk de initiële ervaring van de vrouwen in dit onderzoek het meest weerspiegelt, kies ik hier voor de aanduiding 'kinderloos'.

Wanneer ik spreek over 'kinderloze vrouwen' maak ik de afwezigheid van kinderen impliciet tot onderdeel van de identiteit van deze groep. Ook daarin zit een bevestiging verscholen van het wezenlijke belang van de afwezige kinderen. Een alternatief zou de Latijnse aanduiding 'nullipara' kunnen zijn, waarmee een vrouw die nooit gebaard heeft wordt aangeduid (Brooks 2019, 141). Zeker wanneer het zou verwijzen naar niet enkel vrouwen maar naar mensen met baarmoeders die niet gebaard hebben, getuigt 'nullipara' van een ruimer, neutraler perspectief. Belangrijk is hier dat een nullipara ondertussen wel moeder kan zijn van biologisch niet-eigen kinderen. Omdat dit onderzoek zich richt op personen die geen moeder zijn, lijkt ook de term nullipara niet volledig passend.

Tot slot een opmerking over de aanduiding 'vrouw'. Binnen dit onderzoek beperk ik me omwille van de haalbaarheid tot cisgender vrouwen. De ervaring van transpersonen met een kinderwens kent vermoedelijk hele andere dynamieken. In veel van de bestudeerde literatuur wordt geschreven over *women*, wanneer er cisgender vrouwen bedoeld worden. Ik zal deze aanduiding volgen, met de kritische toevoeging dat dit mogelijk voorbij gaat aan de bestaande diversiteit aan gender-identiteiten.

'Definitief ongewenst kinderloze vrouwen' is dus op verschillende manieren geen neutrale aanduiding. Geen enkele term is echter vrij van lading. Binnen de context van dit onderzoek gebruik ik deze aanduiding voor cisgender vrouwen die een kinderwens hebben of hadden, en die – om wat voor reden dan ook - geen biologisch eigen kinderen hebben gekregen of zullen krijgen.

2.2. Effecten van ongewenste kinderloosheid op welbevinden

De mogelijke impact van ongewenste kinderloosheid

De afgelopen jaren is veel onderzoek gedaan naar de psychologische effecten onder vrouwen die te maken hebben met 'onvruchtbaarheid'. Dat onvruchtbaarheid een aanzienlijke bron van stress is, wordt inmiddels binnen psychologisch onderzoek als een gegeven beschouwd (Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Tot de mogelijke effecten van onvruchtbaarheid behoren onder andere angst, somberheid en depressie en lagere kwaliteit van leven, met name onder vrouwen (Fieldsend en Smith 2020; Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023; Jarnagin, Thomas en Herscher 2024; Kraaij, Garnefski en Schroevers 2009; Kraaij, Garnefski en Vliestra 2009; Zurlo, Della Volta en Vallone 2018, 2020).

Deze vergaande impact komt ook naar voren in diverse onderzoeken naar de geleefde ervaring van ongewenst kinderloze vrouwen (Andeh 2021; Fieldsend en Smith 2020; Gameiro en Finnigan 2017; Johansen en Berg 2005; McCarthy 2010). Hierin komen drie thema's herhaaldelijk naar voren. Ten eerste de negatieve impact op identiteit, zelfbeeld en zelfwaarde, ten tweede een verlies van levensdoelen, zin en betekenis in het leven en tenslotte relationele verliezen.

De Amerikaanse gezondheidspsycholoog McCarthy deed onderzoek naar de geleefde ervaring van ongewenst kinderloze vrouwen, gemiddeld 3,9 jaar na afloop van hun medische behandeling (McCarthy 2010). Uit de verhalen blijkt hoe deze vrouwen langdurig worstelen met gevoelens van leegte en lage zelfwaarde, doordat ze niet in staat zijn hun kinderwens te vervullen. Doordat ze hun verwachte bijdrage aan de wereld in de vorm van het ouderschap niet kunnen vervullen, vallen zin en doel in het leven. Ten aanzien van relaties blijken deze vrouwen zich geïsoleerd te voelen ten opzichte van andere vrouwen. Kinderloosheid was voor hen sociaal ontwrichtend omdat ze het idee hadden niet langer onderdeel te kunnen of mogen zijn van de sociale context van de moeders (McCarthy 2010, 322).

De drie genoemde thema's komen ook naar voren in recenter onderzoek van de Britse psychologen Fieldsend en Smith (2020, 2022). Via een fenomenologische methode brachten zij de ervaring van ongewenst kinderloze vrouwen in beeld. Ten aanzien van identiteit blijkt hier de uitdaging om het kinderloos-zijn toe te eigenen en te integreren in het zelfbeeld (Fieldsend en Smith 2020, 881). Ook hier komt naar voren dat deelnemers levensdoelen verliezen, en het belang voelen om een nieuwe richting in het leven te zoeken. Het derde thema, de relationele verliezen, gaat met name over een niet langer gedeelde sociale status met vrouwen die wel kinderen hebben. Ook hier blijkt een gevoel van buitengesloten zijn ten opzichte van moeders. Dit manifesteert zich onder andere via alledaagse conversaties met andere vrouwen. De ervaring van ongewenst kinderloosheid gaat dan vaak gepaard met een gevoel van afstand en gebrek aan verwantschap ten opzichte van hen die wel in het sociale plaatje van ouderschap passen (Fieldsend en Smith 2020, 2022).

Niet alleen kan er op diverse terreinen negatieve impact zijn, de impact van ongewenste kinderloosheid kan ook langdurig zijn. Het gaat over een vorm van levensbepalend verlies waar deze vrouwen zich langdurig actief toe te verhouden hebben (McCarthy 2010). Voor veel vrouwen blijft het verlangen naar een eigen kind aanwezig, en blijft kinderloosheid een langdurig emotionele ervaring (Fieldsend en Smith 2020). De centrale rol die ongewenste kinderloosheid blijft spelen voor de identiteit en het leven van deze vrouwen maakt dat Johansson en Berg (2005) voorstellen om deze ervaring als *life grief* aan te duiden.

Kortom, ongewenste kinderloosheid kan een grote, negatieve en langdurige impact hebben op welbevinden. De daadwerkelijke impact verschilt per persoon. In de volgende paragraaf ga ik in op factoren die hierbij van invloed zijn.

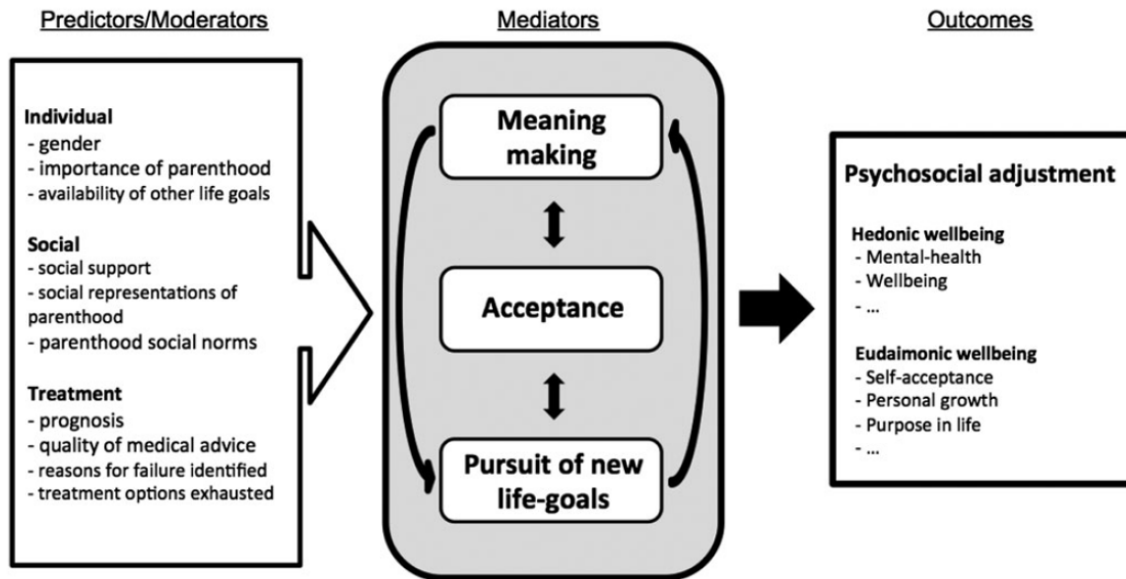
Individuele verschillen in impact op welbevinden

Ten aanzien van de ervaren impact van ongewenste kinderloosheid op welbevinden is er inmiddels een behoorlijke mate van overeenstemming over een viertal relevante factoren (Zurlo, Della Volta en Vallone 2020, 2). Deze vier *infertility-related stress dimensions* zijn: (1) ervaren sociale zorgen, zoals bijvoorbeeld gevoelens van isolatie of ervaren ongemak in sociale relaties, (2) het belang van ouderschap, waaronder de mate waarin dit als onderdeel van de identiteit of levensdoel gezien wordt, (3) zorgen ten aanzien van een toekomst zonder kind, zoals afwijzing van een kindvrije levensstijl of de rol van ouderschap als bepalend voor het levensgeluk en tot slot (4) zorgen met betrekking tot de partnerrelatie.

Hogere scores op deze dimensies houden verband met een negatieve impact op welbevinden, in het bijzonder angst en depressie (Lakatos et al. 2017; Newton, Sherrard en Glavac 1999; Pozza, Dettore en Coccia 2019; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Hoewel deze cross-sectionele onderzoeken geen uitsluitel geven over mogelijke causale relaties of ontwikkelingen in de tijd, tonen ze wel significante verbanden aan. Voor vrouwen lijken met name sociale zorgen en het belang van ouderschap gepaard te gaan met angst (Lakatos et al. 2017; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Ondanks dat deze resultaten beïnvloed zullen zijn door de Canadese, Italiaanse en Hongaarse onderzoekscontext, wijst dit op een mogelijk vergelijkbare verbanden bij vrouwen in Nederland.

Voortbordurend op de vier dimensies, en de *coping scale for infertile women* waar cultuur ook een belangrijke rol in speelt (Karaca et al. 2018), gebruiken Foti en collega's (2023) in hun onderzoek een multi-dimensioneel model van onvruchtbaarheidsgerelateerde stress. Hierin is niet alleen plaats voor situationele karakteristieken zoals de duur van de onvruchtbaarheid of het aantal mislukte zwangerschappen, maar ook het belang dat aan moederschap toegekend wordt. Het belang van moederschap, gemeten op een schaal van 1 (totaal onbelangrijk) tot 100 (extreem belangrijk) bleek een positief verband te hebben met *distress* en negatief zelfbeeld, sociale terugtrekking, ontkenning en spirituele coping (Foti, Karner Karner-Hutuleac en Maftei 2023, 8). Hoewel dit onderzoek geen duidelijkheid geeft over de achtergronden of de motivatie van het door de deelnemers toegekende belang, toont het wel aan dat het toegekende belang een belangrijke rol speelt voor het welbevinden van een ongewenst kinderloze vrouw.

Niet alleen zijn er aanzienlijke individuele verschillen in de initiële impact op welbevinden, maar ook in de omgang daarmee. Onderzoek naar de effectiviteit van diverse copingstrategieën toont daarbij wisselende en tegenstrijdige resultaten (Foti, Karner-Hutuleac en Maftei 2023; Khalid en Dawood 2020; Kraaij, Garnefski en Schroevers 2009; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Gameiro en Finnigan (2017) voerden een gemengde-methoden review uit van 18 studies naar psychosociaal welbevinden en mentale gezondheid na tenminste één jaar na mislukte vruchtbaarheidsbehandelingen. Zij identificeerden drie psychologische taken die een belangrijke rol spelen in het herstel van welbevinden (zie figuur 1). Het model beschrijft dat wanneer een individu in staat is tot (1) acceptatie van de situatie en (2) betekenisgeving aan de ervaring, en (3) zich weet te verbinden met nieuwe levensdoelen of activiteiten, deze een hoger welbevinden ervaart (Gameiro en Finnigan 2017). Wanneer dat niet lukt, kan dat leiden tot minder succesvolle aanpassing en een lager ervaren welbevinden.

Figuur 1. Three Task Model of Adjustment to Unmet Parenthood Goals (uit Gameiro en Finnigan 2017).

Deze onderzoeken wijzen op verschillende manieren naar het belang van betekenis ten aanzien van de impact en effectieve omgang met ongewenste kinderloosheid. Zowel de eerste drie *infertility-related stress dimensions*, als het belang van moederschap, en de taak van *meaning-making* onderstrepen de rol van toegekende betekenis in dit proces.

In de volgende paragrafen ga ik daarom dieper in op de inhoud van die betekenis, de sociale context die deze mede vormt (paragraaf 2.3) en het proces van *meaning-making* (paragraaf 2.4).

2.3. De betekenis van ongewenste kinderloosheid voor vrouwen, in Nederland

Vrouwen die geen moeder zijn

Dat betekenis een centrale rol speelt in het welzijn van ongewenst kinderloze vrouwen is niet verwonderlijk wanneer we de sociale context beschouwen. Moederschap kent sociaal gezien een grote waardering. Wat precies de betekenissen zijn die aan moederschap worden toegekend, en hoe die boodschappen in het sociale systeem overgebracht en bestendigd worden, is niet eenvoudig te kennen voor deelnemers van datzelfde systeem. Doel van deze paragraaf is dan ook een globaal beeld schetsen van deze omgeving, die de individueel toegekende betekenis onmiskenbaar vormt, stuurt, beïnvloedt.

De term 'pronatalisme' wordt wel gebruikt om een systeem aan te duiden dat de waarde en betekenis van een vrouw koppelt aan haar vermogen om kinderen te baren en op te voeden (Fikslin 2021). Pronatalisme kan ook gezien worden als een set van claims over wie en wat een vrouw is, in combinatie met een breed scala aan beleid, overtuigingen, gedragingen en boodschappen die ofwel instemming of afwijking van deze set laten blijken (Gotlib 2016, 330). Pronatalisme is daarmee een veelomvattend en verreikend fenomeen. In de context van betekenisgeving wil ik hier twee specifieke elementen uitlichten: ten eerste moederschap als vanzelfsprekende en vereiste rol voor vrouwen, en ten tweede de moederrol als zinvolle levensinvulling.

In een overwegend pronatalistische omgeving lijkt moederschap te worden beschouwd als een verplicht onderdeel van de vrouwelijke identiteit (Gotlib 2018). De identiteit van een vrouw lijkt voor een groot deel samen te vallen met moederschap (Harrington 2019). Een vrouw wordt moeder, en het moederschap bevestigt vervolgens haar identiteit als vrouw. Het baren van een kind en het opvoeden daarvan wordt daarbij zowel als 'natuurlijk' als wenselijk beschouwd. Dat deze boodschappen ook vervat zitten in de Nederlandse cultuur, wordt uiteengezet door ervaringsdeskundige Liesbeth Smit in het boek met de veelzeggende titel 'Echte vrouwen krijgen een kind' (Smit 2022). Deze breed gevoelde vanzelfsprekendheid is een resultaat van een veelheid aan subtiele en minder subtiele factoren en boodschappen in de samenleving, variërend van meisjes die met poppen horen te spelen, expliciete verwachtingen vanuit het ouderlijk huis, de beeldvorming rondom moeders en blijde kindjes in allerhande media, tot sociale voorzieningen tijdens en na de zwangerschap. Aan moederschap wordt zo een veelheid aan breed gewaardeerde associaties en eigenschappen verbonden, zoals zorgen, thuis, altruïsme, liefde, empathie, zelf-opoffering, kracht, bescherming, en veiligheid (Buchanan 2013).

Vrouwen dienen niet alleen een goede moeder en verzorger te worden, er wordt ook verwacht dat ze dat willen (Smit 2022). Vrouwen die om wat voor reden dan ook niet aan deze verwachtingen voldoen, lijken als een merkwaardige uitzondering op de regel gezien te worden. Een vrouw die geen kinderen denkt te willen, zal daar vast spijt van krijgen. Als ze nu nog geen spijt heeft, dan zal ze dat op haar eenzame oude dag wel krijgen, zo lijkt de algemene gedachte (O'Driscoll en Mercer 2018).

Behalve dat het een vanzelfsprekend en cruciaal onderdeel is van vrouw-zijn, hoort bij moederschap ook de notie dat dit een buitengewoon zinvolle invulling van het leven is. Dit wordt waarschijnlijk onder andere gekleurd door de historische betekenis dat vrouwen met het op de wereld zetten en opvoeden van haar kinderen bijdragen aan de overlevingskansen van

het collectief (Gouni 2023). Ook vandaag de dag staat de zin of waarde van moederschap voor veel mensen buiten kijf. Moederschap kent nog veelal de connotatie als de zwaarste en mooiste taak die er is (Harrington 2019).

Voor vrouwen die geen moeder worden ligt ook een veelheid aan associaties klaar. Kinderloze vrouwen worden met name geassocieerd met egoïsme, ongevoeligheid, zakelijkheid, materialisme of onvolwassenheid (Buchanan 2023; Gotlib 2016; Smit 2022; Tietjens Meyers 2001), en/of juist verdrietig of wanhopig (Graham et al. 2018; Letherby 2002). Niet-moeders lijken dan ook ten prooi te vallen aan een een-dimensioneel negatief stereotype beeld (Gotlib 2016; Letherby 2002).

Een resultaat van deze pronatalistische context is veelal een verinnerlijking van het idee van moederschap als een vanzelfsprekend onderdeel van vrouw-zijn, en het moederschap als zinvolle levensinvulling. Er is een sociale, emotionele druk op vrouwen om te voldoen aan de soms impliciete maar krachtige norm van het moederschap (Tietjens Meyers 2001). Verschillende onderzoeken laten zien hoe vrouwen die ondanks een kinderwens geen moeder zijn geworden, zichzelf en hun situatie duiden aan de hand van dit narratief. Zo bleken kinderloze vrouwen te worstelen met het idee geen volledige of complete vrouw te zijn (Bell 2019), of een niet-authentieke, ongeloofwaardig of falende vrouw te zijn (Loftus en Andriot 2012), of kapot te zijn (Letherby 2002).

Deze context, en de betekenis van moederschap danwel kinderloosheid die daar mede uit voortvloeit, kan uiteraard niet los gezien worden van de eerder genoemde psychologische consequenties. De heersende overtuigingen over wat het moederschap danwel kinderloosheid voor een vrouw betekent vormen de achtergrond waartegen ervaringen van somberheid, depressie, angst, negatieve impact op identiteit en zelfwaarde, en verlies van levensdoelen zich manifesteren.

Veerkrachtige vrouwen, die meer zijn dan geen moeder

Hoewel de pronatalistische context ontegenzeggelijk invloed heeft op de ervaring van de ongewenst kinderloze vrouw, zijn er ook diverse signalen dat vrouwen zich hier veerkrachtig toe kunnen verhouden. Een voorbeeld hiervan is hoe vrouwen weliswaar beschrijven dat ze wanhoop hebben ervaren door hun ongewenste kinderloosheid, maar daar op langere termijn niet hun identiteit door laten bepalen (Letherby 2002). Enerzijds herkennen en bevestigen ze elementen van het bestaande discours, anderzijds treden ze daar deels buiten, bijvoorbeeld door afstand te nemen van het idee dat hun vrouw-zijn aangetast zou zijn (Letherby 2002, 282).

Ook onderzoek naar de innerlijke stemmen van kinderloze vrouwen laat zien hoe zij niet zonder meer (blijven) samenvallen met het gangbare narratief (Chan, Rossen en Kwee 2023). Binnen dit onderzoek onder vrijgezelle, kinderloze vrouwen in Canada, kwamen veertien 'stemmen' naar voren waarmee deze vrouwen hun identiteit construeren en begrijpen. In tegenstelling tot het gangbare narratief, blijken deze vrouwen zelf een grote mate van gelaagdheid of meerstemmigheid in zich te dragen. Onder de geïdentificeerde stemmen kwamen stemmen van worsteling naar voren, zoals onder andere de stem van schaamte, onzichtbaarheid en eenzaamheid. Daarnaast kwamen er ook stemmen van zowel ambivalentie als positiviteit naar voren. Deze positiviteit had onder andere de vorm van de stem van vrijheid, dankbaarheid, zorg en veerkracht. Dit onderzoek geeft een inkijk in de

veerkracht en proactiviteit van deze vrouwen ten aanzien van het creëren van een betekenisvol leven (Chan, Rossen en Kwee 2023, 15). Helaas betreft het een momentopname en geeft dit onderzoek geen inzicht in de rol die tijd hierbij speelt. Mogelijk kunnen deze stemmen gezien worden als een afspiegeling van het innerlijk werk dat door deze vrouwen verzet wordt. Wellicht wijst dit op een proces van wegbewegen van het gangbare narratief naar een andere, voor hen meer positieve betekenis.

Wat helpend lijkt in het proces van herstel, is onder ander het opbouwen van nieuwe sociale verbindingen en zelfonthulling (Fieldsend en Smith 2022). Daarbij lijkt het belangrijk om kinderloosheid niet te beschouwen als een grens of barrière tot anderen in de samenleving. In plaats daarvan is het helpend om normatieve grenzen te overbruggen en te zoeken naar overeenkomsten met de mensen om je heen (Fieldsend en Smith 2022, 167). Ook kan het zorgen voor een ander mens of dier waardevol zijn in het opbouwen van een positieve identiteit buiten het moederschap om (Fieldsend en Smith 2022, 167).

Kortom, het narratief van moederschap als vanzelfsprekend, natuurlijk en zinvol onderdeel van vrouw-zijn is een kracht waar ongewenst kinderloze vrouwen zich, zowel in de binnen- als in de buitenwereld, toe te verhouden hebben. Een deel van de vrouwen weet daar succesvol haar weg mee te vinden. Een ander deel lijkt blijvend te worstelen met kinderloosheid. Het al dan niet vinden van hernieuwde betekenissen is hier een cruciaal onderdeel van. Om daar meer zicht op te krijgen, ga ik in de volgende paragrafen dieper in op betekenis in het leven, en het proces van betekenisgeving.

2.4. Betekenisvol leven en processen van betekenisgeving

Betekenis en een betekenisvol leven

Betekenis in zijn meest basale vorm betreft een netwerk van informationele associaties en verbindingen die een mens aan een prikkel koppelt (Morse en Steger 2019, 2). Betekenis gaat over gedeelde mentale representaties van mogelijke relaties tussen dingen, gebeurtenissen en relaties (Baumeister 1991, 15). Deze betekenis kan zich op verschillende lagen bevinden, afhankelijk van de hoeveelheid en complexiteit van de verbindingen die erbij betrokken zijn. Betekenissen op lagere niveaus hebben veelal betrekking op het concrete en het hier en nu. Betekenis op hogere niveaus, opgebouwd uit een veelheid van betekenissen op lagere niveaus, heeft complexe en verstrekkende relaties en strekt zich uit in de tijd (Baumeister 1991).

Om de subjectieve ervaring van een al dan niet betekenisvol leven te kunnen begrijpen, is het nodig om te definiëren welke betekenis of betekenissen er dan toe doen. Wat is *Meaning in Life*, en hoe ervaren mensen dat? Ondanks vele onderzoeksinspanningen is hier geen eenduidig antwoord. Uit recente reviewstudies naar *Meaning in Life* van King en Hicks (2020) en Vissers et al. (2023) blijkt de complexiteit en de vele vraagtekens waarmee dit concept omgeven is. Ik kies ervoor om hier twee conceptualisaties uit te lichten. Ten eerste *Meaning in Life* (MiL) als driedelig concept zoals onder andere door psychologen Martela en Steger gedefinieerd (2016). Deze conceptualisatie kent veel navolging in de recente literatuur (King en Hicks 2021; Martela en Steger 2016, 2023; Park, George en Ai 2021; Vissers et al. 2024).

Als tweede licht ik, vanwege de nadruk die hierbij ligt op de geleefde ervaring, een conceptualisatie toe afkomstig van humanist Peter Derkx.

Voortbordurend op eerdere driedelige definities van *Meaning in Life* onderscheiden Martela en Steger (2016) ook drie componenten: een cognitieve component (*coherence* of *comprehension*), die betrekking heeft op het vatten of coherent maken van de eigen ervaring in de wereld. Ten tweede is er een motivationele component (*purpose*), in de zin van een vorm van richting of doel in het leven. De derde component (*significance* of *mattering*) betreft de affectieve dimensie in de zin van waarde en belang in en van het leven. Terwijl er veel overeenstemming lijkt over deze globale driedeling, is er veel onderzoek gaande om de theoretische precisie van deze drie componenten te verfijnen.

In plaats van exact meetbare constructen te definiëren, beoogt Derkx met diens raamwerk de totale conceptuele ruimte van een betekenisvol leven te omvatten (Derkx et al. 2020, 43). Deze ruimte omvat zowel betekenis geven, betekenis vinden als betekenis ervaren in het leven. Hiervoor sluit Derkx psychologische, sociale, existentiële en morele aspecten van betekenis in het leven in. Als vertrekpunt neemt hij het werk van Baumeister, wat hij aanvult met drie andere componenten om de ervaring van een betekenisvol leven scherper in beeld te krijgen (Derkx 2016). Waar Baumeister *comprehension* en *connectedness* als onderdeel van betekenisvol leven beschouwde zonder deze als aparte behoeften te onderscheiden, voegt Derkx deze als twee aparte componenten toe (Derkx 2016). In een latere fase komt daar *excitement* bij vanwege de rol die deze behoefte speelt in de algehele behoefte aan betekenis (Derkx et al. 2020, 40). Zo komt hij tot onderstaande zeven componenten die maken dat mensen hun leven als betekenisvol ervaren (Derkx et al. 2020, 40-43):

- Doel (*purpose*)
Het verbinden van huidige activiteiten aan een positief gewaardeerde toekomstige toestand, doel of perspectief. Dit kan zowel een extern doel als een interne ervaring van voldoening zijn.
- Morele waarde (*moral worth*)
Het waarderen en ervaren van eigen acties en levenskeuzes als moreel te rechtvaardigen, juist, positief of legitiem. Er is geen ervaring van schuld.
- Eigenwaarde (*self-worth*)
Het ervaren van een positieve evaluatie van wie je bent en wat je doet, waaronder zelfrespect en zelfacceptatie. Cultuur en sociale hiërarchie spelen een belangrijke rol in de vorming van eigenwaarde. Eigenwaarde wordt vaak bereikt via vergelijking met anderen en sociale erkenning.
- Controle of competentie (*control*)
De ervaring van een zekere mate van invloed en controle op het eigen leven, door eigen keuzes en acties. Dit kan ook een ervaring zijn van *interpretatieve controle*, waarbij het begrijpen van de situatie of gebeurtenissen een gevoel van controle geeft.
- Coherentie (*coherence*)
De ervaring dat de realiteit waarin je leeft geen chaos is maar tot op zekere hoogte een begrijpelijk geheel vormt. Het creëren en onderhouden van een coherent levensverhaal kan hier een belangrijke bijdrage doen.
- Opwinding (*excitement*)
De ervaring van elementen zoals verbazing, benieuwdheid, opwinding die de ervaring van een monotoom leven onderbreken. Opwinding maakt het leven interessant en motiveert het handelen.

- Verbondenheid (*connectedness*)

Het ervaren van verbondenheid met (en onderscheid van) andere mensen of iets anders of groters dan jezelf. Het betreft een gevoel van een nabijheid of gemeenschappelijkheid, of van een positieve vorm van verhouden tot de wereld om ons heen.

Hoe kan het verschil tussen de drie componenten van *MiL* en zeven componenten van het perspectief van Derkx begrepen worden? Voor een deel is dit te verklaren door het verschil in doelstellingen van beide concepten. In tegenstelling tot Derkx maken Martela, Ryan en Steger een onderscheid tussen de ervaring van betekenis en predictors van deze ervaring. Vanwege de grote verwevenheid en interactie tussen bronnen, behoeftes en ervaring van betekenis lijkt een onderscheid daartussen in het kader van dit onderzoek eerder verwarrend dan verhelderend. Wanneer we vervolgens de meest bekende predictors van *Meaning in Life* (Martela, Ryan en Steger 2017, 1279) insluiten en toevoegen aan de drie componenten van *Meaning in Life*, wordt de afstand tussen beide perspectieven aanzienlijk kleiner (zie tabel 1).

Nu wordt zichtbaar dat beide *competence* of *control* bij beide terugkomt. Tegenover *moral worth* kan de predictor *benificence* geplaatst worden, aangezien beiden betrekking hebben op een positieve evaluatie of impact van het zelf in de wereld. De predictors *relatedness* en *autonomy* zouden gekoppeld kunnen worden aan de dimensie *connectedness* van Derkx. Derkx sluit namelijk nadrukkelijk in dat de ervaring van verbinding niet kan bestaan zonder een ervaring van fundamentele vorm van afstand tot de ander (Derkx et al. 2020, 42). Met *connectedness* wil hij deze polariteit omvatten. Tot slot kan de zeer brede component van *significance* geplaatst worden tegenover de meer specifieke component van *excitement*. Beiden raken aan de affectieve dimensie in de vorm van ervaren wat ertoe doet en emotioneert.

Derkx et al. (2020)	Martela & Steger (2016) + predictors Martela, Ryan & Steger (2017)
Coherence	Coherence
Purpose	Purpose
Excitement	Significance
Moral worth	+ <i>Benificence</i>
Self-worth	
Control / competence	+ <i>Competence</i>
Connectedness	+ <i>Relatedness & Autonomy</i>

Tabel 1. Dimensies van betekenisvol leven volgens respectievelijk Martela en Steger (2016) met predictors Martela, Ryan & Steger (2017), en Derkx et al. (2020).

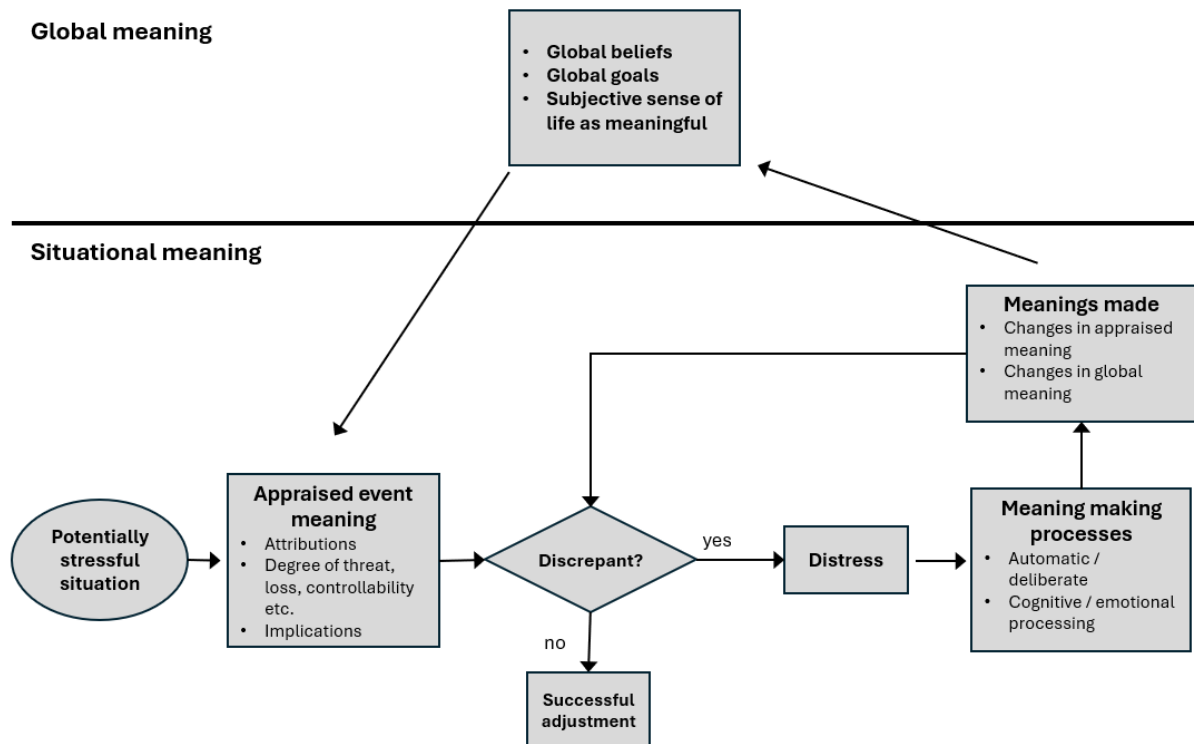
Ondanks dat er aanzienlijke verschillen blijven, tonen beide conceptualisaties nu meer vergelijkbare contouren. Het valt buiten het bereik van dit onderzoek om de verschillen verder uit te diepen. Dit onderzoek richt zich op het begrijpen van de geleefde ervaring van betekenis in het leven. De doelstelling en conceptualisatie van Derkx sluit daar het meest bij aan. Een tweede argument om de zeven dimensies van Derkx te gebruiken in dit onderzoek is dat deze meer recht lijken te doen aan betekenis in het leven als een dynamische, sociale ervaring.

Wanneer we nu de ervaring van ongewenste kinderloosheid vanuit dit perspectief beschouwen, wordt duidelijk hoe deze ervaring aan diverse componenten van een betekenisvol leven kan raken. Ten eerste kan het onverwachte karakter van deze levensgebeurtenis de ervaring van coherentie verstoren. Het levensverhaal krijgt een zeer

impactvolle wending, die veelal afwijkt van wat als 'normaal' voorgeleefd en verwacht wordt. Deze wending zal in het eigen narratief geïntegreerd moeten worden. Daarnaast lijken er grote gevolgen te kunnen zijn voor de componenten doel, eigenwaarde en verbondenheid. Op basis van geïnternaliseerde ideeën over een 'goede vrouw', kan ook de morele waarde onder druk komen te staan. Deze potentiële afname in diverse componenten van betekenis zal volgens Derkx leiden tot een zoeken naar herstel van betekenis. Hoe dat in zijn werk gaat, beschrijft Derkx niet. In de volgende paragraaf sta ik stil bij een model dat inzicht geeft in dat proces.

Betekenisgeving als proces

Het meaning-making model van Crystal Park (Park 2010) biedt waardevolle handvatten om betekenisgeving beter te begrijpen. Dit model maakt een onderscheid tussen initieel toegeschreven betekenis, het proces van betekenisgeving en de gemaakte of veranderde betekenis (zie figuur 2).

Figuur 2. Meaning-making model van Park (op basis van Park 2010, Park en George 2013).

Kern van dit model betreft de wisselwerking tussen *global meaning* en *situational meaning*. *Global meaning* omvat onder andere overtuigingen, doelen en gevoelens over het zelf, de wereld en het zelf-in-de-wereld (Park 2010, 258). Vermoedelijk worden deze al vroeg in het leven gevormd en gekleurd door persoonlijke ervaringen. Deze *global meaning* dient, grotendeels onbewust, als een interpretatiekader en oriëntatiesysteem voor dat wat er gebeurt of zich aandient in het dagdagelijks leven. Wanneer een gebeurtenis of situatie zich aandient, wordt daar een initiële betekenis aan toegeschreven (*appraised event meaning*) in de vorm van andere andere eigenschappen, oorzaken, gevolgen en implicaties voor het zelf en de toekomst. Deze toegeschreven betekenis wordt ingeschat en getoetst aan de *global meaning*. Wanneer de betekenis die toegeschreven wordt aan de situatie niet goed te verenigen is met dat wat men aan *global meaning* in zich draagt, ontstaat volgens het model een ervaring van

distress (onwelbevinden). Dit zet vervolgens automatische en/of bewuste processen betekenisgeving in gang. Het resultaat hiervan kan een veranderde betekenis zijn (*meaning made*). Park noemt als voorbeelden van veranderde betekenis onder andere acceptatie, ervaring van groei of positieve levensverandering, veranderde identiteit, wijzing in de betekenis van de stressor, veranderde *global beliefs*, veranderde *global goals* of een hersteld gevoel van betekenis in het leven (2010, 258). Wanneer er geen succesvolle aanpassing van betekenis is, is er een aanhoudende situatie van *distress*.

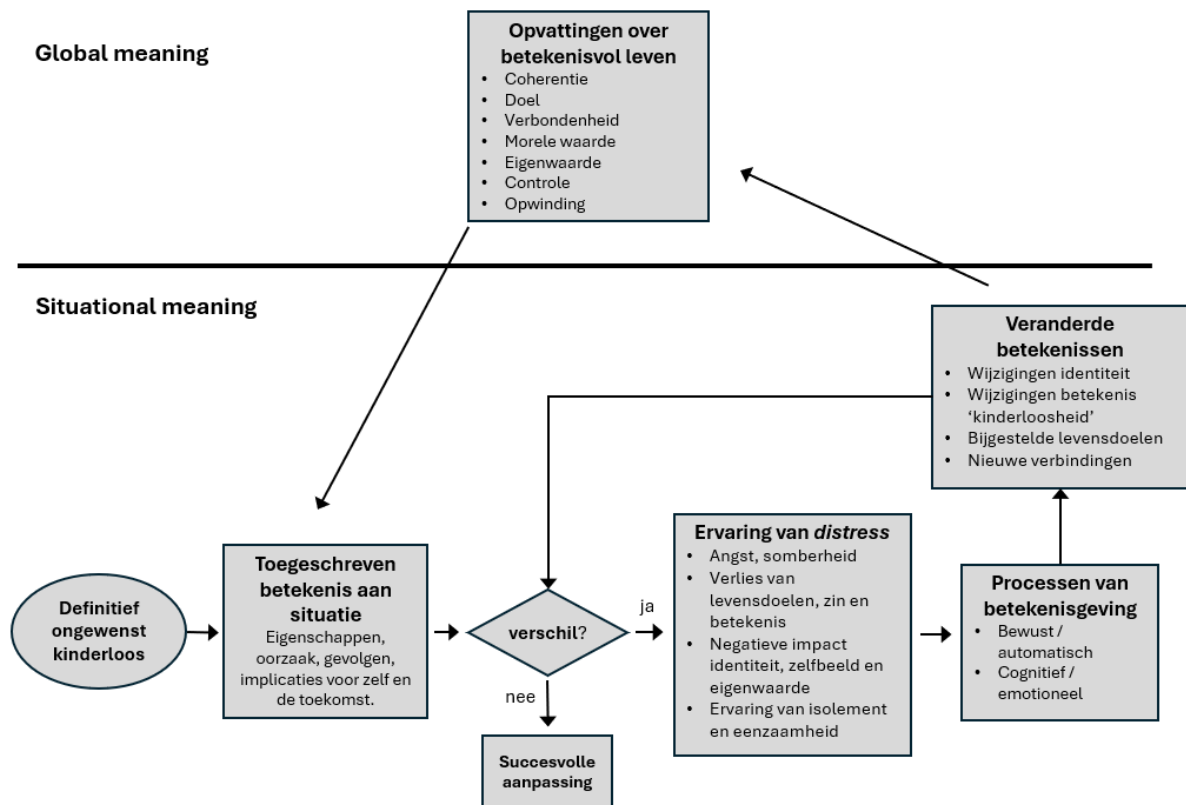
Ongewenste kinderloosheid als een trigger van een proces van betekenisgeving

Op basis van de bestaande inzichten uit de literatuur kan ongewenste kinderloosheid opgevat worden als een trigger van een proces van betekenisgeving, waarbij betekenis in het leven in het geding is en verschillende vormen van *distress* ervaren kunnen worden. In figuur 3 heb ik dit mogelijke proces weergegeven.

Ik beschouw hierbij de persoonlijke, bewuste en onbewuste inschatting en opvattingen ten aanzien van deze zeven dimensies van betekenisvol leven (Derkx et al. 2020) als een vorm van *global meaning*. Als vertrekpunt doe ik de aanname dat er vóór de situatie van ongewenste kinderloosheid een toestand was waarin het leven als voldoende betekenisvol werd ervaren. Hoewel in realiteit er al sprake geweest kan zijn van een discrepantie, ga ik er hier vanuit dat de inschatting van de *situational meaning* tot dat moment min of meer in lijn was met de inhoud van *global meaning*.

Op het moment dat een vrouw vervolgens te maken krijgt met de situatie van definitief ongewenste kinderloosheid, verbindt zij dit met bepaalde eigenschappen, gevolgen en implicaties voor het zelf en haar toekomst. Uit de literatuur weten we dat dit veelal negatieve betekenissen zijn, zoals bijvoorbeeld een gevoel van falen, het mislopen van het ouderschap, de ervaring van een lege toekomst (Buchanan 2023; Fieldsend en Smith 2020; Letherby 2002; Loftus en Andriot 2012; McCarthy 2010; Smit 2022). Deze toegeschreven betekenis wordt ingeschat en getoetst aan de *global meaning*. Vermoedelijk zijn deze in veel gevallen niet goed te verenigen. Een mogelijk voorbeeld hiervan is dat aan kinderloosheid de betekenis wordt toegeschreven dat er geen opvoedtaak te vervullen is, terwijl tegelijkertijd deze opvoedtaak als een belangrijk doel in het leven wordt beschouwd (*global meaning*). Het effect van deze discrepantie is *distress*, wat zich bijvoorbeeld kan uiten in de ervaring van angst, somberheid, het verlies van levensdoelen, verminderde eigenwaarde of ervaringen van isolement (Andeh 2021; Fieldsend en Smith 2020; (Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023; Gameiro en Finnigan 2017; Johansen en Berg 2005; McCarthy 2010).

Dit ongemak zet vervolgens, in lijn met de theorie van Derkx (2010), een of meer processen van betekenisgeving in gang om het verschil tussen beiden te verkleinen. Van ongewenste kinderloze vrouwen weten we dat zij in staat zijn tot veranderingen in identiteit en zelfbeeld, aangepaste *global beliefs*, nieuwe verbindingen en het bijstellen van levensdoelen (Letherby 2002; Gameiro en Finnigan 2017; Fieldsend en Smith 2020, 2022). Mogelijk betekent dit dat de ervaring van betekenis in het leven hersteld wordt. Tegelijkertijd lijkt dit voor een deel van de ongewenste kinderloze vrouwen niet eenvoudig te realiseren, getuige de langdurig aanhoudende *distress* die ervaren wordt (Ferland en Caron 2013; Gameiro en Finnigan 2017; Johansson en Berg 2005).

Figuur 3. Vertaling van het meaning-making model van Park (2010), met behulp van de dimensies van betekenis in het leven (Derkx et al. 2020), toegepast op de ervaring van ongewenst kinderloos zijn.

Samenvatting: kinderloosheid als aantasting van betekenis in het leven

In dit hoofdstuk zijn in eerste instantie de mogelijk langdurige, negatieve effecten van ongewenste kinderloosheid aan de orde gekomen. Bij de diepte en de duur van deze impact blijkt toegekende betekenis een belangrijke rol te spelen. Dat is goed te begrijpen vanuit de sociale context waar vrouwen zich in bevinden: moederschap wordt veelal gezien als een vanzelfsprekend onderdeel van vrouw-zijn en een zinvolle invulling van het leven.

Omdat deze ideeën zowel in de buitenwereld als binnenwereld van deze vrouwen een rol spelen, is het goed voorstelbaar dat de ervaring van ongewenste kinderloosheid verschillende componenten van betekenis in het leven aantast. Op basis van de zeven dimensies van betekenisvol leven van Derkx, en het proces-model van Park valt de daarvolgende respons te zien als poging tot betekenisgeving. We weten dat vrouwen deels in staat zijn tot hernieuwde betekenissen. Maar hoe ziet dit proces eruit? Waar en hoe wordt die nieuwe of andere betekenis gevonden, of juist niet? Welke dimensies van betekenis spelen daarbij een rol? Doel van dit onderzoek is daar meer zicht op te krijgen.

3. Methode

In dit hoofdstuk beschrijf en motiveer ik de gevolgde werkwijze ten aanzien van het empirische deel van dit onderzoek. Achtereenvolgens sta ik stil bij de gekozen onderzoeksbenadering, het proces van reflexiviteit, de werving en selectie van de deelnemers, de gevolgde procedure en de uitgevoerde analyse.

3.1 Onderzoeksbenadering

Om de ervaring van ongewenst kinderloze vrouwen goed te leren kennen is gekozen voor kwalitatief, empirisch onderzoek vanuit een interpretatief paradigma. Een belangrijk uitgangspunt van dit paradigma is dat realiteit en betekenis beschouwd worden als sociaal geconstrueerd. De menselijke ervaring speelt zich af binnen sociale, culturele, historische en persoonlijke contexten die deze mede vormen (Hennink, Hutter en Bailey 2020, 15). In tegenstelling tot een positivistisch paradigma dat objectieve metingen van de realiteit beoogt, erkent het interpretatieve paradigma de subjectiviteit van zowel de deelnemer als de onderzoeker. Dit paradigma probeert de geleefde ervaring te begrijpen vanuit het perspectief van deze personen zelf, oftewel een *emic* perspectief (Hennink, Hutter en Bailey 2020, 15). De uitgangspunten van het interpretatieve en sociaal constructivistisch paradigma passen bij de aard van de onderzoeksvraag, die zich richt op het verkennen van de persoonlijke, sociale, geleefde ervaring van vrouwen die ongewenst kinderloos zijn.

De focus van dit onderzoek ligt niet zozeer bij de structuur of de inhoud van het narratief dat deze vrouwen hanteren. De nadruk ligt hier op het persoonlijke proces van begrijpen en betekenis geven. Enerzijds hebben de deelnemers een gedeelde ervaring in de vorm van ongewenst kinderloos zijn. Anderzijds vindt het proces van begrijpen en betekenis geven van deze deelnemers plaats in een unieke, persoonlijke context. Om die ervaring diepgaand te verkennen is gekozen voor een fenomenologische benadering. Fenomenologie richt zich op het onderzoeken van het wezenlijke van verschijnselen, via concrete waarnemingen (Cobussen, Kampen en Scheepers 2021, 93). Basisprincipe van fenomenologisch onderzoek is dat ervaringen bestudeerd dienen te worden op de manier zoals deze verschijnen en zich aandienen (Smith, Flowers en Larkin 2022, 8).

Ik heb gekozen voor een aanpak gebaseerd op de *Interpretative Phenomenological Analysis (IPA)*. Omdat er nog veel onbekend is over de ervaring van betekenis van kinderloosheid in de loop der tijd en mijn doel is om zicht te krijgen op deze ervaring, is het werken zonder vooraf gedefinieerde kaders of hypothesen een wezenlijk uitgangspunt. *IPA* sluit daarop aan omdat dit beoogt om de ervaring zoveel als mogelijk uit te laten drukken *in its own terms* (Smith, Flowers en Larkin 2022, 26). Deze aanpak richt zich op het faciliteren van het ont-dekken of tevoorschijn laten komen van de ervaring van de deelnemers zoals deze voor hen is.

IPA onderscheidt zich van andere fenomenologische benaderingen door niet zozeer gericht te zijn op het onderscheiden van een gemeenschappelijke, gedeelde structuur van de ervaring. *IPA* is juist betrokken op zowel gedeelde als unieke elementen van de ervaring (Smith, Flowers en Larkin 2022, 145). Het focust in eerste instantie op gedetailleerde, genuanceerde analyse van de specifieke casus. In latere fases van de analyse wordt gekeken naar overeenkomsten en verschillen over verschillende casussen heen. Door deze werkwijze wordt recht gedaan

aan de complexiteit en diversiteit van de geleefde ervaringen van de deelnemers van dit onderzoek. Daarbij onderkent *IPA*, in tegenstelling tot meer descriptieve fenomenologische benaderingen, nadrukkelijk de interpretatieve component van de analyse (Smith, Flowers en Larkin 2022, 145). Om zicht te krijgen op mijn invloed als onderzoeker heb ik gedurende het onderzoeksproces gereflecteerd op mijn positie, achtergrond, aannames, en gedrag.

Voor het vergaren van data hield ik open interviews. Ik vroeg de deelnemers om vier afbeeldingen te kiezen, en aan de hand daarvan te vertellen (zie ook paragraaf 3.4). De vier gekozen afbeeldingen vormden de basis van het gesprek, waarbij ik een interviewleidraad met mogelijke vragen achter de hand had. Ik heb zo veel mogelijk een fenomenologische grondhouding van openheid, betrokkenheid en benieuwdheid aangenomen, waarbij ik probeerde mijn eigen ideeën en aannames 'op te schorten' (Finley 2011, 23). Zo bood ik de deelnemers de gelegenheid om aan de orde te brengen of relevant te maken wat voor hen relevant is. Door met afbeeldingen te werken konden ook minder talige of minder bewuste aspecten van de ervaring uitgedrukt worden (Steger et al. 2013).

3.2 Persoonlijke betrokkenheid en reflexiviteit

Kwalitatieve onderzoeker dienen te reflecteren op hun subjectiviteit en de potentiële invloed die zij hebben op het onderzoeksproces (Hennink, Hutter en Bailey 2020, 19). Mijn persoonlijke betrokkenheid bij het onderzoeksonderwerp maakte bijzondere aandacht op dit punt nodig. Het thema kindwens is voor mij jarenlang een terrein geweest van emotionele en fysiek intensieve processen. Zowel mijn niet-heteroseksuele partnerrelatie als een fysieke conditie van verminderde vruchtbaarheid heeft een belangrijke rol gespeeld in die ervaring. Ik beschouw mijzelf sinds twee jaar als definitief ongewenst kindloos. Een deel van mijn benieuwdheid naar dit onderwerp kwam dan ook voort uit de vraag hoe andere vrouwen zich hiertoe verhouden. Ik heb diverse maatregelen genomen om mijn gewaarzijn van mijn eigen positie en vooronderstellingen te vergroten, en de ongewenste invloed hiervan op het onderzoek te verkleinen.

Ten eerste heb ik, zowel om zelfinzicht te bevorderen als om de werkvorm te testen, een collega geestelijk verzorger gevraagd om mij te interviewen aan de hand van de opgestelde werkvorm. Dit gesprek heb ik ook getranscribeerd en vertaald naar een persoonlijke schets van een A4. Dit heeft mij op verschillende manieren geholpen. Zo kon ik tijdens het gesprek mijn eigen emotie en gevoeligheden meer doorleven. Het terugluisteren en transcriberen van mijn eigen verhaal en emoties hielpen mij om scherper zicht te krijgen op mijn eigen belevingswereld, aannames en pijnpunten hierin. Via het schrijven van mijn eigen persoonlijke schets kon ik tot meer afstand komen. Door deze schets onder andere met mijn begeleider te delen, gaf dit ook de gelegenheid hierop gespiegeld te worden tijdens het onderzoeksproces.

Verder heb ik gedurende het onderzoeksproces mijn gedachten en gevoelens in een persoonlijk logboek bijgehouden. Als vertrekpunt maakte ik een overzicht van mijn eigen overtuigingen en aannames ten aanzien van de betekenis van ongewenste kindloosheid. Daarnaast noteerde ik na ieder interview in mijn logboek mijn persoonlijke indrukken van het gesprek, zoals wat ik persoonlijk herkende of waar ik verwonderd over was. Door nadrukkelijk tijd en ruimte te maken om persoonlijke bevindingen uit te werken kon ik deze beter onderscheiden van de wetenschappelijke analyse. Toen ik gedurende het onderzoek merkte

dat ik in beslag genomen werd door persoonlijke processen, besloot ik de geplande tijdlijn los te laten.

Een andere maatregel die ik genomen heb om vooronderstellingen en blinde vlekken op het spoor te komen is via het toegankelijk maken van de data voor anderen. Hiervoor schreef ik een schets van circa één A4 van de ervaring van iedere deelnemster. Deze schetsen heb ik aan een aantal mensen laten lezen die geen persoonlijke ervaring hebben met thema kinderloosheid, met de vraag om te laten weten wat hen opviel. Zo verzamelde ik diverse frisse, andere blikken die mij een ruimer perspectief gaven op de data. Een interessante bevinding was bijvoorbeeld dat deze mede-lezers, in tegenstelling tot mijzelf, verbaasd en verrast waren over de diverse levensvragen waar de deelnemsters zich voor gesteld zagen. Dit maakte mij meer bewust van de rol van mijn eigen ervaringen.

Ten aanzien van interpersoonlijke reflexiviteit heb ik een aantal keuzes gemaakt om de invloed van mijn persoonlijke betrokkenheid te verkleinen. Zo heb ik de eerste twee geplande interviews geannuleerd, en later herpland om te zorgen dat ik deze interviews met de gewenste innerlijke rust en aandacht kon doen. Daarnaast heb ik ervoor gekozen om mij niet vooraf bij de deelnemsters kenbaar te maken als ongewenst kinderloze vrouw. Hoewel dit wellicht een gevoel van vertrouwdheid aan de deelnemsters had kunnen geven, wilde ik voorkomen dat deze informatie de deelnemsters zou afleiden of beïnvloeden. Drie deelnemsters vroegen me voor het interview naar mijn eigen betrokkenheid bij dit onderwerp. Ik heb deze vraag na afloop van het interview beantwoord. Twee deelnemsters wisten via andere kanalen vooraf van mijn kinderloosheid. Het is lastig te achterhalen op welke manier dit mogelijk invloed gehad heeft. Tijdens het interview hebben deze deelnemsters hier niet of nauwelijks naar verwezen.

3.3 Werving en selectie van deelnemers

Om deelnemsters te selecteren is gebruik gemaakt van *purposive homogeneous sampling* (Smith, Flowers en Larkin 2022, 44). Doel hiervan is om een groep deelnemers te verzamelen die op voor de hand liggende relevante factoren zo veel mogelijk uniform is. Vervolgens kunnen binnen deze min of meer homogene groep juist verschillende perspectieven of variaties aan het licht komen. Voor de selectie zijn, mede op basis van praktische overwegingen ten aanzien van de haalbaarheid, de volgende criteria gehanteerd.

- Vrouwen in een leeftijd tussen 45 en 55 jaar.
- Die geprobeerd hebben om zwanger te worden.
- Die zich identificeren als ongewenst kinderloos, en dit tenminste twee jaar als definitief en onomkeerbaar ervaren.
- En bereid zijn om te delen over hun ervaring en proces.

Er is gekozen om de status van de partnerrelatie niet als selectiecriterium te hanteren. De reden hiervoor was dat de analyse betrekking heeft op een langere tijdsperiode waarbij relatiestatus geen constante hoeft te zijn. Ook seksuele oriëntatie is geen selectiecriterium geweest. De gekozen methode maakt dat zowel de rol van de partnerrelatie als seksuele oriëntatie, waar relevant voor het proces van betekenisgeving, zich in het materiaal kon aandienen.

Om deelnemsters te werven plaatste ik een oproep op het online platform LinkedIn (zie bijlage 1). De oproep vermeldde dat het doel van het onderzoek was om de ervaring van

deelnemster te verkennen en begrijpen. Ik beloofde een veilige gespreksruimte, zonder oordeel. Binnen anderhalve dag had ik 36 reacties ontvangen, en heb ik de oproep offline gehaald. Hoewel ik het niet uitgevraagd heb, heeft de keuze voor het zakelijke platform LinkedIn mogelijk invloed gehad op het profiel en opleidingsniveau van degenen die reageerden.

Van deze 36 personen lichtte een aantal hun motivatie of ervaring in de mail toe, anderen meldden enkel dat ze bereid waren deel te nemen. Een paar reacties kwamen van mensen die niet binnen de criteria vielen maar het belang van het onderzoek wilden benadrukken. Twee van deze 36 personen kende ik uit de persoonlijke sfeer, de overige reageerders waren voor mij onbekenden. Als eerste selecteerde ik drie deelnemers die in de buurt woonden, zodat het interview face-to-face kon plaatsvinden. Omdat de overige reageerders op grotere afstand woonden, besloot ik ook online interviews te doen. Vervolgens stelde ik, omdat het mogelijk bleek, de leeftijdsgrens bij naar 45-55 jaar in plaats van 43-58 jaar. Binnen die criteria koos ik vervolgens, op basis van de zeer beperkte informatie die ik had ontvangen, waar mogelijk voor diversiteit in de ervaringen. Zo wist ik bijvoorbeeld van één deelnemster dat zichzelf inmiddels als 'kindvrij' beschouwde, en van een deelnemster dat ze een ambivalentie ervaarde ten opzichte van de term 'ongewenst'. Daarnaast selecteerde ik een deelnemster die in haar communicatie benoemde dat ze besloten had geen medische behandeling te ondergaan, en een deelnemster die jarenlange behandelingen benoemde.

Zo kwam ik tot zeven deelnemers, waarvan de jongste 46 jaar was en de oudste 55 jaar. Twee van hen kende ik voor het interview. Ik deed vier interviews op diverse locaties, en drie interviews vonden online plaats. Ten aanzien van de partnerrelatie bleken zes deelnemers ten tijde van het onderzoek een partnerrelatie te hebben. Voor vier van hen was de huidige partner ook hun partner ten tijde van het definitief worden van de kinderloosheid. Twee deelnemers hadden ten tijde van het interview een partnerrelatie met iemand met biologisch eigen kinderen. Deze kinderen waren geen onderdeel van hun huishouden. In de uitvoering heeft geen van de deelnemers blijk gegeven van een niet-heteroseksuele oriëntatie. Daarmee zijn de mogelijke specifieke dynamieken die daarmee verbonden zijn geen onderdeel geworden van dit onderzoek.

3.4 Procedure: toen, nu verlies en opbrengst

Alle mensen die aangegeven hadden te willen deelnemen stuurde ik een bedankmail voor hun bereidheid. Vervolgens heb ik de beoogde deelnemers een voor een via mail benaderd met de vraag of ze beschikbaar waren voor een gesprek. In deze mail voegde ik het informatie- en toestemmingsformulier toe om helderheid te verschaffen over het onderzoek en de werkwijze (zie bijlage 2). Alle benaderde personen waren bereid en beschikbaar om deel te nemen, en de gesprekken werden gepland op voor hen passende tijd en locaties.

Voor de start van het interview heb ik het informatieformulier nogmaals aan de orde gebracht. Ik benoemde de vertrouwelijkheid van het gesprek, het recht om deelname te onderbreken of af te breken, en het belang van zelfzorg na het interview. Nadat ik gelegenheid tot vragen bood, gaven de deelnemers (nogmaals) akkoord. Ik benadrukte wederom dat het doel van het onderzoek was om hun ervaring te leren kennen. Ik vertelde dat ik misschien gevoelsmatig

af en toe lang stil zou zijn gedurende het gesprek, en ik verzekerde hen dat hun verhaal niet logisch hoefde te klinken. Met hun toestemming startte ik vervolgens de audio-opname.

Na een korte introductie, en een eerste vraag over het moment van definitief worden ('TOEN'), bracht ik de aandacht naar een groot vel met daarop vier vakjes. Boven deze vakjes stond: TOEN, NU, VERLIES en OPBRENGST. Bij de online gesprekken vroeg ik de deelnemer om deze vier woorden zelf te noteren op het papier dat ik hen toegestuurd had. Deze vakjes introduceerde ik één voor één, met de volgende tekst.

- TOEN – staat voor het moment dat voor jou definitief duidelijk werd dat je kinderwens niet vervuld ging worden.
- NU – staat voor het huidige moment.
- VERLIES – staat voor dat wat je verloren bent, of wat kinderloosheid je gekost heeft.
- OPBRENGST – staat voor dat wat kinderloosheid jou opgebracht of opgeleverd heeft. Wellicht is dat niks, dat kan ook.

Vervolgens vroeg ik de deelnemer om in de vier vakjes een beeld te plaatsen wat pastte bij haar persoonlijke ervaring. Hiervoor kon zij kiezen uit een set van 48 associatiekaarten die ik ofwel bij me had, ofwel per post had toegestuurd. Ik benadrukte dat er geen goed of fout was, en dat ze alle tijd mocht nemen om te kiezen. Ik wendde mij vervolgens wat af om gelegenheid te geven om ongestoord afbeeldingen te selecteren.

Via deze werkwijze konden de deelnemers, voor de daadwerkelijke start van het gesprek, de omvangrijke ervaring van hun kinderloosheid op hun eigen tempo in herinnering roepen. Door op zoek te gaan naar beelden passend bij de ervaring in het verleden en in het heden, en zowel de verlies- en opbrengstkant konden zij zich voorafgaand aan het gesprek in stilte verbinden met verschillende facetten van deze ervaring.

Wanneer de deelnemer aangaf haar keuze te hebben gemaakt, opende ik het gesprek met de vraag: "Wil je me eens meenemen in jouw ervaring, te beginnen bij TOEN?". De opgestelde interviewleidraad (bijlage 3) bleek amper nodig om het verhaal te laten ontvouwen. Ik bood ontvangstruimte voor wat gezegd werd, en nodigde uit tot verdieping op wat verteld werd. Ik bleef daarbij geïnteresseerd op de ervaring en betekenis, en stelde voornamelijk open vragen die zicht gaven op overtuigingen, waarden, gedachten en gevoelens. Na TOEN, vroeg ik op dezelfde manier naar NU en het proces tussen TOEN en NU. Tot slot vroeg ik naar VERLIES en OPBRENGST, voor zover deze aanwezig was. De gesprekken namen gemiddeld een uur en vijftwintig minuten in beslag.

De gevolgde werkwijze werd door veel deelnemers als prettig, inzichtgevend en verrassend ervaren. Het vooraf testen van de werkvorm bleek waardevol. Zo had ik bijvoorbeeld zelf ervaren dat het intensief en emotionerend kan zijn om op deze manier je verhaal te doen. Ook ervaarde ik dat het helpend was om het moment van 'TOEN' te laten bepalen en benoemen voordat de werkvorm gestart werd. Verder heb ik naar aanleiding van de test-ervaring de volgorde van de vragen gewijzigd. De vraag naar het proces tussen TOEN en NU beter bleek te passen na de bespreking van het NU. Tot slot heb ik een van de associatiekaarten uit de set verwijderd omdat daar deels kinderen zichtbaar op waren. Daarmee leek deze kaart te veel voor de hand te liggen, en te weinig tot de verbeelding te spreken.

3.5 Analyse

Voor de analyse van de interviews heb ik gebruik gemaakt van de leidraad van *Interpretative Phenomenological Analysis* zoals beschreven door Smith, Flowers en Larkin (tweede druk, 2022). Als eerste stap heb ik de opnames van de interviews beluisterd, getranscribeerd en de transcripties opnieuw gelezen. Persoonsnamen verving ik in de transcripten door pseudoniemen. Vervolgens maakte ik, met behulp van het softwareprogramma Atlas.ti, eerste verkennende notities bij de transcripten over alles wat opviel of interessant kon zijn. Dit waren vrije notities, zonder beperkingen, die met name zorgden dat ik meer thuis raakte in het transcript. Dit was ook de fase dat ik een persoonlijke schets uitwerkte van het interview. De derde stap bestond uit het bepalen van *experiential statements* die een kernachtige uitdrukking waren van een ervaring van een deelnemer. De uitdaging hierbij was om de statements enerzijds abstract en conceptueel te laten zijn, en anderzijds specifiek genoeg om deze aan de concrete ervaring te laten linken. Vervolgens clusterde ik deze statements op basis van onderlingen verbanden, zoals overeenkomst of contrasten. Tijdens het clusteren was er een heen en weer bewegen tussen het transcript en de statements. Niet alle statements bleken relevant in deze fase. Deze procedure volgde ik voor de afzonderlijke interviews. Per deelnemer werden zo tussen de 22 en 35 clusters van statements bepaald. Deze clusters vormden de belangrijkste thema's in de persoonlijke ervaring van de deelnemer, wat *IPA* als *Personal Experiential Themes (PET)* beschrijft.

Tijdens de eerste stappen van de analyse heb ik zoveel mogelijk geprobeerd om de verschillende fases voor de afzonderlijke interviews achtereenvolgens te doorlopen, zodat ik zoveel mogelijk op één ervaringsverhaal tegelijk betrokken kon zijn. Soms was dat niet mogelijk vanwege de planning van een volgend interview. De persoonlijke schetsen die ik schreef hebben me in die fase geholpen om me met de afzonderlijke verhalen te verbinden, en deze goed van elkaar te onderscheiden. Om de totale dataset te analyseren heb ik alle clusters (of *PET's*) van alle deelnemers uitgeprint. Zo kon ik fysiek verschillende thematische ordeningen proberen. Dit gaf inzicht in de gedeelde en unieke aspecten van de ervaringen. De uiteindelijke ordening in groepsthema's (*Group Experiential Themes*) verwerkte ik vervolgens in een excelsheet met een uitdraai uit Atlas.ti. Zo kon ik te allen tijde de koppeling tussen het groepsthema, de clusters van persoonlijke thema's, de statements en de fragmenten in het transcript herleiden, en daartussen heen en weer bewegen.

Omwille van de leesbaarheid heb ik ervoor gekozen om de resultaten te rapporteren in lijn met het proces zoals de deelnemers dit omschreven. Zij vertelden over het proces van TOEN naar NU als een zoektocht. De ervaringen van VERLIES en OPBRENGST zijn grotendeels onderdeel van die beschrijving. Daarnaast heb ik de meest prominente thema's uitgelicht. Mede met behulp van citaten en tabellen heb ik een balans gezocht tussen een duiding van gemeenschappelijkheden, en het zichtbaar houden van de individuele ervaringen. Doel hiervan was om de ervaringen van Ria, Carolien, Ingrid, Wendy, Thea, Gerda en Sylvia (pseudoniemen) voorstelbaar en invoelbaar te maken.

4. Resultaten: beleving van betekenis

Dit hoofdstuk doet verslag van de ervaringen van de deelnemers zoals deze in de gesprekken naar voren kwamen. Het beschrijft hoe een vanzelfsprekende toekomst wegviel, en de zoektocht die daarop volgt. Vervolgens komt aan de orde welke antwoorden er zoal gevonden zijn. In de derde paragraaf belicht ik hun ervaring van in de wereld zijn, zonder kinderen. Als laatste sta ik stil bij hoe de deelnemers kijken naar hun eigen proces. Hiermee geeft dit hoofdstuk antwoord op de tweede deelvraag van dit onderzoek:

2. Hoe spreken Nederlandse vrouwen tussen 45 en 55 jaar over hun beleving van betekenis in de jaren volgend op de ervaring van definitief ongewenst kinderloos zijn?

4.1 Wegvallende vanzelfsprekendheden

4.1.1 Een vanzelfsprekende toekomst

In alle verhalen komt een sterke vanzelfsprekendheid naar voren ten aanzien van een toekomst als moeder van één of meer kinderen. Dat ze op een dag moeder zouden worden, heeft voor de deelnemers lange tijd buiten kijf gestaan. Een aantal deelnemers vertelt hoe ze vanaf haar jeugd vertrouwd was met het idee ooit moeder te worden. Alle deelnemers blijken een veelheid aan ideeën, associaties en verwachtingen te hebben of hebben gehad over hun toekomstig leven als moeder, met kinderen. Een toekomst als moeder betekent van alles tegelijk: van de uitdaging om je wijsheid door te geven, sleetje rijden, een huis 'van de zoete inval', een babykamer inrichten tot zelf ooit oma worden. Van babykleertjes uitzoeken, aan het sportveld staan, volle eettafels met kerst tot de ultieme verbondenheid en structuur in je dagelijks leven. Naast intens en uitdagend, wordt een leven met kinderen vooral geassocieerd met een rijk, gevuld en zinvol leven. Sylvia drukt treffend uit hoe sterk haar kinderwens tot verbeelding leidt.

Sylvia: 'Als je een kinderwens hebt, dan bestaan die kinderen in je hoofd.'

Wendy vertelt ook over de veelheid aan bestaande ideeën over deze denkbeeldige toekomst.

Wendy: 'Ik kan mezelf soms zo verrassen en verbazen ook met alle plaatjes die ik in de loop van de jaren heb gemaakt over hoe het zou zijn als ik moeder zou zijn.'

Opvallend is dat de veronderstelde vanzelfsprekendheid van het moederschap overeind blijft, ook wanneer de objectieve kansen op een zwangerschap kleiner worden.

Carolien: 'Ik heb, nou, eigenlijk geen moment, ook zelfs toen we al in die trajecten zaten, gedacht het gaat niet gebeuren. Ik heb altijd gedacht, het gaat gebeuren.'

Ook het verstrijken van de jaren blijkt geen aanleiding om het moederschap minder waarschijnlijk te gaan achten, zo blijkt uit de woorden van Wendy.

Wendy: 'En eigenlijk meer zo van elke dag dat het niet gebeurt, is weer een dag dichterbij dat dat wél gebeurt.'

Gerda is de enige deelnemer die aangaf dat ze het belangrijk vond om realistisch te denken en bewust met verschillende scenario's rekening te houden.

4.1.2 De grens is bereikt

De zeven deelnemers delen dat zij op een bepaald moment hun kinderloosheid als definitief gingen ervaren. Tegelijk hebben ze een unieke historie voorafgaand aan dat moment. Daarbij

is er veel verschil tussen de deelnemers in de mate waarin ze dat als een eigen keuze ervaren hebben, en vanuit welke motivatie zij die eventuele keuze gemaakt hebben. Voor Ria bijvoorbeeld voelde het als de enige optie om met de anticonceptiepil te beginnen, omdat de jarenlange onzekerheid van proberen zwanger te worden voor haar inmiddels ondraaglijk voelde. Carolien beschrijft hoe zij en haar partner tot dit besluit kwamen na afweging van de nog mogelijke behandelingen in verschillende landen en hun morele grenzen. Thea vertelt dat haar lichaam geen volgend traject meer aankon, en voor Sylvia was de grens bereikt toen de kliniek geen verdere behandelingen meer uitvoerde.

Ondanks deze verschillen in de aanloop richting het moment van definitief worden van de situatie, lijken alle deelnemers berusting te ervaren in de grens. Er lijkt geen sprake van vertwijfeling, verwijt of vorm van spijt. De eigen gemaakte keuzes in dit proces lijken voor de deelnemers als logisch en valide te voelen. Sylvia lijkt hierin een uitzondering, wanneer ze zich afvraagt of ze misschien eerder had moeten beginnen met proberen zwanger te worden.

4.1.3 Een kinderloze toekomst als groot vraagteken

Na het moment van definitief worden van het kinderloos zijn, volgt een realisatie van de impact hiervan. Het wegvallen van de verwachte, ingebeelde toekomst leidt tot een sterke emotionele reactie. Een aantal deelnemers ervoer grote opluchting dat de periode van onzekerheid en fysieke pijn van het proberen zwanger te worden voorbij was. Daarnaast lijkt er voor alle deelnemers een ervaring te zijn van diepe ontregeling. Ria zegt daarover: *'Het was alsof de bodem uit mijn bestaan wegviel. [..] Het was alsof ik in een zwart gat landde.'* Wendy spreekt over *'ontredding'*, Thea voelde zich *'echt knock-out'*. Carolien omschrijft het als een combinatie van *'een soort wanhoop'* en *'één grote leegte'*.

Terwijl de verwachte toekomst mét kinderen rijk gevuld was met beelden en verwachtingen, blijkt de toekomst zonder kinderen vooral gekenmerkt door leegte en vraagtekens. Er dienen zich basale vragen aan over hoe het leven dan vorm te geven.

Ingrid: *'Wat me ook heel.. waar ik ook heel snel weer bij kom...wat ik echt heel snel weer kan voelen.. is dat gevoel van je moet je hele toekomst zelf vormgeven. Dat klinkt misschien heel dramatisch, maar een kind vormt natuurlijk ook of structureert op een bepaalde manier heel erg je leven.'*

Thea: *'Wat doen mensen dan die geen kinderen hebben? Ik had echt géén idee.'*

Omdat de toekomst met kinderen voor hen steeds als vanzelfsprekend gevoeld heeft, lijken de deelnemers weinig beelden te hebben ontwikkeld over een leven zonder kinderen.

Carolien: *'Het idee dat die weg ooit bewandeld zou worden kwam gewoon níet in me op. Nee, gewoon niet... Dus je hebt ook.. je bent alleen maar bezig met beelden te maken voor die toekomst.'*

Voor zover de deelnemers beelden benoemen over de mogelijke toekomst zonder kinderen functioneren deze als doemscenario of schrikbeeld. Het zijn voorbeelden van hoe zij niet willen zijn of leven. Ingrid noemt daarbij een materialistisch, egocentrisch persoon als angstbeeld, Sylvia spreekt over een wrokkige, boze oude vrouw, Wendy spreekt over een 'had-ik-maar-vrouw' die leeft met spijt over gemaakte keuzes, Thea is ervan overtuigd dat ze ongelukkig zal zijn zonder kinderen en Ria denkt aan een leeg en saai leven.

Ondanks de diverse aanloop stelt het wegvallen van de verwachte toekomst alle deelnemers, op hun eigen manier, voor een vergelijkbaar vraagstuk. Wat volgt is een proces

dat de deelnemers omschrijven als een zoektocht. Naast de term zoektocht gebruiken ze verschillende metaforen: een hele moeilijke puzzel (Carolien), knokken (Ingrid), strijden (Gerda en Thea), worstelen (Wendy). Voor alle deelnemers geldt dat ze ervoeren dat dit proces veel van hen vroeg. Ze omschrijven het als zwaar, moeilijk, intensief en zeer pittig. Geen van hen heeft snelle antwoorden kunnen vinden op de vraag of vragen waar ze zich voor gesteld zagen. Uit de woorden van Ingrid blijkt hoe fundamenteel zij deze ommezwaai in haar leven heeft ervaren.

Ingrid: 'Het heeft me gewoon vier of vijf jaar gekost om te landen in deze werkelijkheid.'

4.2 Aandienende vragen en de zoektocht naar antwoorden

Alle deelnemers ervaren dus in zekere zin de vraag: 'Ik ben definitief kinderloos, en nu?' Daaronder gaan diverse andere vragen en thema's schuil. In deze paragraaf sta ik stil bij de vragen die bij de verschillende deelnemers leefden, en vervolgens bij wat zij al dan niet aan antwoorden vonden.

4.2.1 Hoe nu verder? en Wie ben ik nu?

De deelnemers benoemen in hun verhalen over 'Toen' een veelheid aan vragen waar ze zich voor gesteld zien (zie tabel 2). Deze vragen lijken op twee verschillende lagen van betekenis betrekking te hebben, welke niet bij alle deelnemers even sterk terugkomen.

Vrijwel alle deelnemers vragen over hoe het leven verder in te richten, nu de verwachte invulling via het moederschap wegvalt. Er lijkt sprake van een diepe ontregeling en verwarring. *Hoe moet ik verder met mijn leven?, Wat ik ga doen?, Waar ga ik me op richten?, Wat doet er dan nu toe?* zijn voorbeelden van vragen die zij noemen. Wendy lijkt hierop een uitzondering doordat zij weinig of geen moeite heeft met het naar tevredenheid invullen van haar leven, ondanks haar verdriet over haar kinderloos zijn.

Wendy: 'Ik heb altijd wel het gevoel gehad van eh, linksom rechtsom, het wordt gewoon wel heel leuk, mijn leven.[...] Dat is het al.'

Voor een aantal deelnemers lijkt het moederschap daarnaast ook een betekenis te vervullen die betrekking heeft op hun identiteit en waarde als persoon. Voor hen is moeder worden niet alleen iets wat je *doet* in het leven, maar ook over iets wat je wel of niet *bent*. Moederschap gaat voor hen over zinvol en waardevol zijn. Door te kunnen zorgen, delen of geven doe je ertoe. Ria, Carolien, Ingrid, Wendy en Sylvia benoemen dan ook verschillende vragen die betrekking hebben op henzelf: *Wie ben ik dan nu?, Wat ben ik nu waard?, Wat is mijn plek?, Wat voeg ik toe?, Hoe kan ik ertoe doen?*

Moederschap betekent voor een aantal deelnemers ook kunnen doorgeven wat je in je hebt, het benutten van je eigen potentieel en een belangrijk groeiproces.

Sylvia: 'Omdat ik ze niet heb gekregen, en ik dus een heleboel kanten van mezelf niet kan ontwikkelen. Een soort ja, alsof je niet mag doorgroeien in iets.. dus .. of.. ja... ik weet niet of je snapt wat ik zeg.'

Vier deelnemers spreken in de verleden tijd over deze vragen en de zoektocht. Drie deelnemers beschrijven zichzelf nog als zoekend of puzzelend in het heden. In de volgende paragraaf ga ik eerst in op de antwoorden van de deelnemers die de zoektocht als afgerond ervaren, om daarna stil te staan bij waar de zoektocht nog gaande is.

Naam	Typering proces	Betekenis moederschap	Belangrijkste genoemde vragen	Doemscenario	Laag van betekenis
Ria	Zoektocht	Vanzelfsprekende invulling van het leven. Kunnen zorgen voor.	Wie ben ik dan? Hoe nu verder dan? Hoe ziet mijn leven er dan uit?	Een leeg, saai leven zonder reuring	Identiteit en Leven
Carolien	Zware puzzel	Kunnen zorgen voor. Zinvol, waardevol zijn. Geven, delen wat in je zit.	Wat ben ik dan waard? Wat maakt mijn leven nu zinvol? Hoe ben ik nuttig, hoe zet ik mijn potentieel dan in voor de wereld?	Waardeloos te zijn. Een leven zonder nut	Identiteit en Leven
Ingrid	Hard knokken	Een persoonlijk groeiproces. Samen ervaren. Delen wat in je zit.	Hoe zorg ik er dan voor dat de dingen die ik belangrijk vind in mijn leven een plek krijgen? Hoe kan ik toch meemaken/groeien? Is er plek voor mij?	Een egoïstisch, materialistisch persoon te worden. Iemand die een hekel heeft aan kinderen.	Identiteit en Leven
Wendy	Worsteling met een complex vraagstuk	Een ongekende levenservaring.	Wat is de bedoeling? Wat betekent dit voor mij? Wat is mijn plek? Wat is mijn nalatenschap?	Een had-ik maar-vrouw te worden	Identiteit
Thea	Zoektocht, proces van persoonlijke ontwikkeling	Vanzelfsprekende invulling van het leven. Moederschap betekent een gelukkig leven.	Een kinderloos leven betekent ongelukkig zijn. Wat moet ik nu met mijn leven? Wat gaat het leven me nog brengen?	Voor altijd ongelukkig	Leven
Gerda	Strijden en zoeken	Een mooie invulling van het leven	Wat gaan we dan doen? Wat vinden we dan nu belangrijk? Waar gaan we ons op richten?	- niet benoemd -	Leven
Sylvia	Blijvende zoektocht	Een zinvol bestaan. Ertoe doen. Het leven doorgeven.	Hoe kan ik er tóch toe doen? Wat kan ik doorgeven?	Een wrokkige, verbitterde, zure oude vrouw worden.	Identiteit en Leven

Tabel 2. Betekenis toegekend aan moederschap, vragen en doemscenario zoals door de verschillende deelnemers verwoord, aangevuld met meest prominente laag van betekenisvragen.

4.2.2 Verschillende gevonden antwoorden

De vier deelnemers die de zoektocht als afgerond beschouwen, noemen geen specifiek moment van afronding. Toch blijkt uit hun woordkeuze, en het gebruik van de verleden tijd dat zij de zoektocht niet meer als actueel beschouwen. De antwoorden die deze vier deelnemers hebben gevonden lijken te verschillen in complexiteit, afhankelijk van de laag van betekenis waar de vragen zich afspeelden (zie tabel 3).

Thea en Gerda, voor wie de zoektocht met name leek te gaan over de invulling van het verdere leven, beschouwen allebei hun zoektocht als afgerond. Beiden geven aan gelukkig en tevreden te zijn met hun huidige leven. Thea geeft aan dat ze inmiddels diverse verhalen kent van vrouwen voor wie het moederschap tegenvalt. Ze ziet moederschap inmiddels dan ook niet meer als een 'garantie voor geluk'. Gerda is, mede via de ervaring met vrienden die twee gehandicapte kinderen hebben, ook tot een ander perspectief gekomen op haar eigen verlies. Verder benadrukken ze dat het vooral belangrijk is geweest om aandacht te richten naar wat er wél is. Ondanks intens verdriet moet je stilstaan bij waar je blij van wordt en weer regie pakken, menen ze. Beiden zeggen hun partnerrelatie nog meer te zijn gaan waarderen. De afwezigheid van kinderen maakt in hun ogen meer tijd en aandacht voor elkaar mogelijk. Beiden zeggen het belangrijk te vinden om te genieten van het gewone leven en de kleine dingen. Opvallend is ook dat beide deelnemers ervan overtuigd zijn dat er niet iets anders bijzonder betekenisvol in je leven hoeft te komen wanneer je kinderloos blijft.

Gerda: 'Ik ben content zo met mijn leven. [...] Ik denk, nee hoor, wees maar gewoon blij met wat je hebt. En dan is het meer dan prima.'

Ria en Ingrid praten ook in de verleden tijd over hun zoektocht. Vermoedelijk omdat bij hen ook vragen speelden op de laag van identiteit, heeft hun zoektocht hen ook naar andere antwoorden geleid. Ria omschrijft dat ze, nadat 'de bodem uit haar bestaan haar wegviel', zichzelf opnieuw heeft uitgevonden.

Ria: 'Het idee dat er nog meer in de wereld was en dat je jezelf mag uitvinden zou ik bijna zeggen, dat heb ik mezelf moeten leren dan.'

Ze beschouwt zichzelf nu als mens met een veelheid aan rollen. Ze herinnert zich dat ze bewust besloot zich niet langer te fixeren op de moederrol die ze niet had. In plaats daarvan besloot ze haar andere rollen zoals andere partner, collega, buurvrouw, vriendin, dochter, koorlid te koesteren en daarin te investeren. Ze kiest voor een nieuwe opleiding en organiseert een carrièreswitch om tot betekenisvol werk met kinderen te komen. Zo vindt ze haar eigen weg, waarbij er meer afstand ontstaat tot de conservatieve moraal van thuis. Door haar ervaring van kinderloosheid leert ze om het leven als zoektocht of avontuur te omarmen.

Ria: 'Dus ik denk dat het me op dat vlak ook wel ontspanning heeft gebracht, van nou, het leven is niet maakbaar, het leven is niet voorspelbaar. Nou, accepteren maar wat er is en als je het even niet weet, ga maar zoeken.'

De geleerde lessen noemt ze een grote rijkdom. Door de omgang met het diepe verdriet van haar kinderloosheid wist ze beter hoe daarna het verdriet van het overlijden van haar partner te dragen. Wanneer ze op een later moment een nieuwe partner vindt, is het voor haar een voorwaarde dat er geen thuiswonende kinderen zijn. Ze wil geen rol als opvoeder van andermans kinderen. Tegenwoordig beschouwt ze haar kinderloosheid als iets wat geen noemenswaardige rol speelt in haar huidige leven.

Voor Ingrid lijken er, net als voor Ria, een aantal verschillende elementen van belang in de zoektocht. Zo is haar geloof belangrijk geweest. Het gaf haar troost doordat ze sterk ervoer

dat *'je waarde als mens niet afhangt van of je precies in de maatschappij past'*. Daarnaast gaf het geloof haar ook richting aan het kinderloze leven, vanwege het appel dat ze voelde om het leven vorm te geven op basis van wat er wél aanwezig is.

Ingrid: *'Er is meer wat je kan doen in je leven dan zorgen voor kinderen. Dus dat gaf wel een soort extra troost en ook wel een oproep om niet bij de pakken neer te blijven zitten. [...] Doe iets met wat je wél gekregen hebt. [...] En dat is ontzettend veel, dus doe daar iets mee.'*

Een tweede element dat in haar verhaal naar voren komt, gaat over een vorm van validatie als moeder of moederlijk. Wanneer Ingrid zorgt voor haar zieke ouders leert ze via een 'soort omgekeerd ouderschap' een 'soort oergevoel' kennen wat voor haar bij moederschap hoort. Iets vergelijkbaars gebeurt wanneer zij en haar man een week mogen oppassen op de kinderen van vrienden van hen. Ze omschrijft deze ervaringen als zeer betekenisvol.

Ingrid: *'Het kind huilde, midden in de nacht. Hup, ik was echt meteen wakker en stond naast een wiegje. Dat ik dacht, wat grappig, zo werkt het echt. En zo, dit zit dus óók in mij.'*

Ze oogt ook opgetogen wanneer ze vertelt over een aantal voorvallen waarbij mensen de aanname doen dat zij moeder is van meerdere kinderen. Deze diverse ervaringen lijken op verschillende manieren 'de moeder in haar' te bevestigen. Hiermee lijkt de ervaren afstand tussen haarzelf en vrouwen met kinderen kleiner te worden. Ingrid vertelt dan ook dat ze uiteindelijk geleerd heeft dat 'moeder zijn' op allerlei manieren ingevuld kan worden. Een derde element in Ingrid's ervaring betreft de opbrengst van het kinderloos zijn. Het kinderloos zijn heeft haar andere, onverwachte betekenisvolle dingen gebracht. Zo heeft het haar ogen geopend voor het belang van inclusiviteit. Ze ervaart nu een bijzondere verbondenheid met 'anderen die niet in het plaatje' passen. Daarnaast ervaart ze dat ze, juist doordat ze zelf geen moeder is, een bijzondere band kan hebben met kinderen van vrienden van haar en haar man. Hoewel het leven niet is gelopen zoals verwacht, beschouwt ze haar huidige leven als betekenisvol en kleurrijk.

4.2.3 Waar de zoektocht nog niet is afgerond

Drie deelneemsters spreken over zichzelf als zoekend of puzzelend in de tegenwoordige tijd. Voor hen speelden er ook vragen op de laag van identiteit.

Voor Wendy is het 'kinderwensstuk' een gelaagd en complex vraagstuk, wat al vele jaren speelt. Ze heeft de ervaring dat de puzzelstukjes inmiddels steeds meer op hun plek vallen. Haar vragen hebben momenteel met name betrekking op het ontrafelen van de betekenis van het niet-moederschap en haar nalatenschap. Wendy is in haar familiegeschiedenis gedoken, en beschouwt haar plek vanuit een systemisch perspectief. Dit betekent voor haar dat ze de laatste in haar familielijns is. Toen ze leerde over het begrip 'laatstelijner' gaf dat haar een gevoel van plek, en ontstond er een nieuw speelveld voor haar:

Wendy: *'Dat, dat, dat gaf het voor mij, ehm.... ging van een soort van iets missen, een gebrek.. naar een plek waar voor mij heel veel betekenis zit.'*

Voor haar gevoel klopt het steeds meer dat ze geen kinderen heeft gekregen. Ze geeft aan het op 'een bepaalde laag te snappen'. Ondertussen voelt ze dat ze, juist door dit proces, meer dochter van haar moeder is geworden. Hun relatie heeft zich geopend en is completer geworden. Deze opbrengst noemt zij gigantisch. Wendy's behoefte om in de diepte te vatten wat de plek van 'laatstelijner' betekent, maakt dat haar zoektocht nog niet klaar is. Ondertussen geniet ze volop van het leven, en de vrijheid van een leven zonder kinderen. Het geeft haar het luxe gevoel om een 'maatwerk-leven' voor zichzelf samen te kunnen stellen.

Carolien geeft aan nog geen antwoorden te hebben gevonden op de vragen waar zij zich voor gesteld ziet. Het emotioneert haar wanneer ze spreekt over de afwezigheid van zin in haar leven.

Carolien: 'Wat.., wat zie ik nu als zingevend in mijn leven of wat is voor mij de zin van bestaan? En eigenlijk heb ik daar gewoon geen antwoord op. Nee.'

Ze vindt van zichzelf dat ze door moet gaan met haar leven, maar ervaart ook dat het tot op heden niet lukt. Ze vindt dat ze nuttig moet zijn voor de wereld, maar het lukt haar voor haar gevoel niet om haar potentieel op een zinvolle manier in te zetten.

Carolien: 'En dan, daar word ik ook wel verdrietig van, dat ik denk, ja maar ik heb dat wel in me. Maar blijkbaar weet ik daar dus nog niet mee wat ik daarmee moet nu, nu ik geen kinderen heb.'

Ze blijft naar eigen zeggen in de achteruitkijkspiegel kijken. Of dat komt doordat ze nog verdriet aan het verwerken is, of omdat ze zich daarachter verschuilt, dat weet ze niet. Hoe dan ook, een kinderloos leven zinvol invullen valt haar zwaar.

Carolien: 'Ja dus het voelt echt alsof... Alsof ik meer moeite moet doen. Ja.. Dat klinkt wat zwaar, maar dat ik meer moeite moet doen om te leven.'

Sylvia lijkt de zoektocht te beschouwen als een proces zonder einde. Voor Sylvia gaat het leven vooral over 'ertoe doen' en door kunnen geven. Als ze moeder was geworden, dan zou ze ertoe gedaan hebben en zou haar leven zinvol zijn. Omdat ze geen moeder is, ervaart ze een oneindige zoektocht naar alternatieve manieren om tot een zinvolle invulling van haar leven te komen.

Sylvia: '[geëmotioneerd] hoe kan ik toch... ja... ook voor andere mensen er op een manier zijn waardoor ik aan het eind van de rit het gevoel heb dat ik ertoe heb gedaan'.

Dat is hard werken om dat altijd weer te bedenken en organiseren. Het leert haar ook om 'écht op eigen benen te gaan staan'. Ze is continu op zoek naar een balans tussen goed voor zichzelf zorgen, en ertoe te doen voor anderen. Wat ze daarbij qua betekenis weet te realiseren blijft voor haar echter in een negatief contrast staan bij haar gewenste leven als moeder.

Sylvia: 'Dan moet ik met kleinere dingen genoeg nemen. Ja. En dan weet ik wel dat het voor die anderen nog steeds heel waardevol is. Maar ik weet hóe veel ik had willen kunnen doen. En eh. Ja dat dit dus maar een mini stukje is wat ik nu kan.'

Hoewel ze ook dingen ziet waar ze trots op is, blijft er een gevoel van mislukt en niet-compleet zijn aanwezig.

Naam	Laag van betekenis	Status zoektocht	NU: Gevonden antwoorden	NU: Huidige ervaring
Ria	Identiteit en Leven	Afgerond	Identiteit verbinden aan andere rollen. Werk als betekenisvol. Kinderen via werk aanwezig in het leven.	Het leven is een avontuur, dat ik zelf kan vormgeven. Ik ben trots op mezelf en wat ik van mezelf gemaakt hebt. Kinderloosheid als rijke bron van levenslessen.
Carolien	Identiteit en Leven	Gaande	Ik wil op zoek naar een zinvolle invulling van mijn leven, maar het lukt me (nog) niet.	Dagelijks confronterend. Ik vind het moeilijk dat het me niet lukt om verder te gaan. Ik ervaar stilstand.
Ingrid	Identiteit en Leven	Afgerond	Geloof: waardevol als mens, ongeacht sociale plaatje. Geloof: doe iets met wat je wél gegeven is. Validatie als moeder(lijk) via andere ervaringen. Oog voor inclusiviteit.	Het kinderloze leven is anders en kleurrijk. Trots op knokken en het resultaat. Relatie: er samen 'door heen gekomen zijn'. Verbindingen met anderen 'die niet passen'.
Wendy	Identiteit	Gaande	Systemisch klopt het om de laatste in de lijn te zijn. Maximaal genieten van de vrijheid om te leven.	Het leven was en is sowieso leuk. Mijn plek is betekenisvol en geeft een nieuw speelveld. Relatie met moeder opener en meer compleet.
Thea	Leven	Afgerond	Ik kan regie nemen over mijn leven. Kijken naar wat er wel is. Missie: kindvrij leven normaliseren	Mijn huidige leven is meer dan goed. Partnerrelatie op nummer 1. Alles uit het leven halen wat erin zit.
Gerda	Leven	Afgerond	Gewoon doorgaan Kijken naar wat er wel is.	Het huidige leven is goed. Partnerrelatie op nummer 1. Blij met de gewone dingen.
Sylvia	Identiteit en Leven	Gaande	Goed voor mezelf zorgen als de bedoeling? Ik moet altijd blijven zoeken naar manieren om ertoe te doen.	Dagelijks confronterend. Ik voel me mislukt en niet-compleet. Ik moet genoeg nemen met minder betekenis. Ik ben inmiddels wel goed onderweg hiermee.

Tabel 3. Per deelnemster de laag van betekenis van de zoektocht, de status van de zoektocht, gevonden antwoorden, met een indicatie van de huidige ervaring zoals door de deelnemers beschreven.

4.3 In de wereld zijn, zonder kinderen

Een belangrijk thema in de ervaringen van de deelneemsters is het zich verhouden tot verwachtingen, zowel in de binnen- als buitenwereld. In de volgende paragraaf sta ik stil bij dat verhouden tot wat veelal als normaal beschouwd wordt, de relatie tot de ander en in het bijzonder de moeders.

4.3.1 Het pijnlijke ‘normaal’ van moederschap

Het wijdverspreide idee dat kinderen krijgen een min of meer vanzelfsprekend onderdeel is van het leven, lijkt hand in hand te gaan met het idee dat moederschap ‘normaal’ is. Uit de verhalen van de deelneemsters blijkt dat dit idee op verschillende manieren ook in henzelf leeft. Ze vertellen hoe ze het gevoel hadden, zowel in sociaal opzicht als biologisch gezien, af te wijken van een norm. Het leidt tot zelftwijfel en gevoelens van schaamte of falen.

Ria: ‘Ik heb een hele periode gehad dat ik me eigenlijk helemaal geen vrouw voelde. Want een gezonde vrouw krijgt toch kinderen, en ik niet. Dus nou blijkbaar deug ik niet als vrouw.’

De woorden van Sylvia illustreren hoe diep de impact van dit gevoel van falen kan zijn.

Sylvia: ‘Nou, je voelt je een soort van mislukt in het leven en, eh, gefaald. Ook.. eh.. ja.. je lichaam heeft gefaald.’

Ondertussen ervaren de deelneemsters weinig aandacht voor hun verdriet en verlies. In vrijwel alle verhalen komt naar voren dat de pijn of impact veelal onderschat of ongezien blijft. Vrienden en familie hebben vaak niet door hoe diep, hoe lang en hoe vaak het thema een rol speelt. Carolien, Ingrid, Gerda, Sylvia, Thea vertellen over de onnadenkendheid en het gebrek aan aandacht vanuit hun vrienden en familie rondom het onderwerp.

Carolien: ‘Want ik heb het idee dat zeg maar in de samenleving, nou ja, wordt gewoon weer verwacht.. oh ja, oké, het is niet gelukt met kinderen, oké, hup door.’

Er zijn in hun ervaring weinig mensen die het onderwerp durven te benoemen of bespreekbaar maken, wat voor diverse deelneemsters een bron is van verdriet.

Ingrid: [geëmotioneerd] ‘Dus het feit dat het dan zo, vanuit familie en vrienden, zo stil kan zijn, dat verhoogt alleen maar het gevoel van dit is een enorm taboe. En dat maakt echt eenzaam. Ik merk echt dat het me ook weer raakt als ik eraan terugdenk.’

Sylvia: [geëmotioneerd] ‘Het onderwerp bestaat niet. Terwijl ze ook allemaal zien dat je niet compleet bent, dus het bestaat eigenlijk heel erg. Maar we gaan... we gaan er niet naartoe.’

De buitenwereld lijkt er eenvoudig aan voorbij te gaan dat kinderen krijgen niet voor iedereen een realiteit is. Verschillend deelneemsters ervaren deze aannames en de door anderen veronderstelde maakbaarheid van het moederschap als pijnlijk.

Gerda: ‘Dat je soms ook wel uit je omgeving hoorde, dat raakt dan ook, weet je wel, van dat mensen zeggen, oh, we nemen een kind. En dat je echt denkt, aaaaah, hou op!! Dat is niet zo makkelijk!’

4.3.2 Je verhouden tot de anderen, en de moeders

Alle deelneemsters ervaren dat moederschap onderdeel is van een sociaal wenselijk plaatje. Deze verwachtingen komen ze ook in hun directe sociale omgeving tegen, waar ze vaak – zonder kinderen – een uitzondering waren. Alle deelneemsters lijken dit bij vlagen ervaren te hebben als onprettig en pijnlijk. In de verhalen van vijf deelneemsters komen actieve

strategieën naar voren om daar invloed op uit te oefenen. Twee deelnemers brengen dat niet aan de orde (zie tabel 4).

Sylvia en Carolien zijn degenen die geen specifieke strategieën benoemen. Ze bevinden zich beiden in sociale kringen waarbij de meeste mensen kinderen hebben, en ervaren dat vrienden of familie regelmatig hun pijn over het hoofd zien. Beiden noemen geen acties om verandering daarin te bewerkstellingen. Ze lijken beiden te accepteren dat hun omgeving weinig aandacht heeft voor hun verdriet.

Carolien: 'Ik ben niet uitzonderlijk hierin. Er zijn heel veel mensen die iets hebben wat gewoon echt dagelijks confronterend en pijnlijk is. Dus dan denk ik ook altijd van.. ja weet je.. heel veel mensen kunnen daar gewoon heel goed mee omgaan dus dus, wat staat mij in de weg om dat ook te doen?'

Ondertussen lijkt Carolien zich wel bewust van een onderscheid tussen haarzelf en hen die moeder zijn, bijvoorbeeld wanneer ze met vrienden over hun kinderen praat.

Carolien: 'En dat vind ik ook altijd leuk, om ook wat advies of zo te geven. Maar ondertussen denk ik dan van, ja wat ben ik eigenlijk? Een of ander halve charlatan.'

Terwijl Carolien zich af en toe een 'nepperd' voelt in gesprek met moeders, ervaart Sylvia dat anders. Ze zegt van zichzelf, mede door haar vak als orthopedagoog, dat ze kinderen snapt. Die bevestiging ziet ze ook in de feedback van haar cliënten.

Sylvia: 'Ik denk dat ik toch altijd wel op zo'n manier over kinderen kan praten dat ouders eh nooit tegen mij gezegd hebben; "je hebt ze zeker niet".'

Zowel Sylvia als Carolien lijkt in zekere zin in te stemmen met het idee dat ze afwijken van wat normaal is.

Sylvia: 'Ik moet uitleggen waarom ik ze niet heb gekregen. Normaal is toch dat je ze krijgt, ja. Dat vind ik zelf eigenlijk ook.'

De overige vijf deelnemers vertellen hoe ze bewust omgegaan zijn met het gespreksonderwerp kinderloosheid. Ingrid en Gerda vertellen uitgebreid hoe ze, samen met hun partner, een weg vonden om het onderwerp op een goede manier bespreekbaar te maken binnen hun vriendschapsrelaties. Voor beide vrouwen was het belangrijk dat het onderwerp geen blijvende blokkade in vriendschappen zou worden.

Gerda: 'Dat vond ik soms ook wel eens lastig, dat ik denk, nou, volgens mij staat dit nu tussen ons in, en dat wil ik ook niet.'

Gerda maakt, samen met haar partner, bewuste keuzes hoe hiermee om te gaan. Af en toe koos ze ervoor om pijnlijke sociale situaties te vermijden om het 'zichzelf niet nog pittiger te maken'. Daarnaast neemt ze regelmatig initiatief om het onderwerp zelf bespreekbaar te maken, wat hielp in het contact.

Gerda: 'Ja, dus dat je gewoon vooral je omgeving ook een beetje eh ja openheid moet geven, want ja het is ook een beetje een precair onderwerp waarschijnlijk... dat vinden mensen dan vaak spannend.'

Gerda en haar partner bevinden zich nog steeds in dezelfde hechte, grote vriendenkring waarbij zij de enigen zijn zonder kinderen. Ze beschouwt zich niet als wezenlijk anders dan haar vrienden met kinderen. Als verpleegkundige met jarenlange ervaring in de jeugdzorg weet ze naar eigen zeggen prima wat zorgen is. Inmiddels speelt haar kinderloosheid geen noemenswaardige rol meer in haar vriendschappen.

Ingrid vertelt dat ze zichzelf dwong om naar sociale gelegenheden te gaan, ondanks haar eigen verdriet. Het niet begrepen voelen en de afstand die zij hierbij voelt ontstaan was een

groot pijnpunt voor haar. Ze omschrijft hoe een opmerking van haar man daarbij een belangrijk keerpunt voor haar was.

Ingrid: 'En hij zei, weet je, jij leeft op een andere planeet.'

Deze opmerking maakt dat zij niet langer verwacht dat de moeders haar gevoel begrijpen, en andersom. Ze leert accepteren dat er afstand zit tussen deze leefwerelden. Vanaf dan neemt ze meer regie, om, net als Gerda, het gesprek daarover regelmatig te openen.

Ingrid: 'Ik denk met een aantal mensen écht wel proberen om het erover te hebben. En gewoon ook wel assertief te zijn erover. Om mensen te betrekken bij hoe het voor óns was. Niet.. eh maar vooral juist om de verbinding te houden.'

Behalve deze inspanningen om de afstand tot de wereld van de moeders te overbruggen, lijken haar eigen zorgervaringen haar hier ook bij te helpen. Interessant is dan ook dat Ingrid vertelt hoe ze tegenwoordig regelmatig meedenkt met opvoedvraagstukken van vrienden. Hiermee lijkt ze impliciet te zeggen dat ze zich tegenwoordig ook op 'de planeet van de ouders' kan begeven.

Ria zegt juist geleerd te hebben om de verschillende sociale kringen waar ze zich in bevindt en de diverse rollen die ze in het leven vervult te koesteren. Op die manier is er voor haar altijd een plek waar ze steun of reuring kan vinden. Het onderwerp kinderloosheid speelt inmiddels een kleine rol voor haar. Wanneer ze zich tegenwoordig in relaties niet gezien voelt in dit thema, gebruikt ze graag humor om haar ervaring in te brengen.

Tot slot Thea en Wendy, die beiden er actief voor kiezen om zich te verbinden met andere niet-moeders. Wendy ervaart zich nadrukkelijk geen onderdeel van 'de moeders'.

Wendy: '[...] Kennelijk is er iets huge wat alle andere vrouwen met elkaar bindt, wat die hebben meegemaakt kennelijk. Ja. En ik niet.'

Ze kijkt met enige verbazing naar de wereld van de moeders en het beeld dat zij schetsen van moederschap als het ultieme en het 'allerhoogst haalbare in vrouw zijn'. Gekscherend zegt ze daarover:

Wendy: [lachend] 'Ja, bijna een soort geheim genootschap of zoiets.'

Ze beschrijft de 'horreur' van kinderverjaardagen. Aanwezig zijn tussen 'al die maxi-cosi's en zwangere buiken' gaf haar een groot gevoel van afstand tot de andere aanwezigen. Ze is vrij snel gestopt met het bijwonen van dit soort sociale gelegenheden. Voor haar is het evident dat vrouw zijn veel meer betekent dan moeder zijn. In plaats van de afstand tot de moeders te willen overbruggen, zoekt Wendy juist naar verbinding met en rolmodellen in andere niet-moeders. Ze hoopt dat de groep niet-moeders voor de volgende generatie vrouwen meer positief zichtbaar gaat zijn.

Thea heeft zich jarenlang door pijnlijke sociale gelegenheden als kerstvieringen of kinderverjaardagen geworsteld.

Thea: 'Ja, ik voelde me dan altijd heel eenzaam. Dan zaten wij daar maar met z'n tweeën bij. En ja, dan zie je natuurlijk alles wat je dan niet hebt, wat je zo graag ook had gewild.'

Ze leerde naar eigen zeggen als geen ander om een masker op te zetten en keerde in zichzelf. Na afloop van dergelijke gelegenheden kwam ze vaak huilend thuis na een paar uur doen alsof ze het gezellig vond. Niet alleen confronteert het haar met het gemis, ze voelde zich ook buitengesloten of tekortschieten doordat ze gevoelsmatig niet kon relateren aan de belevingswereld van de moeders.

Thea: 'Ja, ik heb het gewoon wel moeilijk gevonden dat er een hele wereld zich afspeelt waar ik geen weet van heb.'

Inmiddels heeft ze vrede met deze wereld van verschil. Ze investeert nu haar energie in het samenbrengen van vrouwen zonder kinderen in haar eigen community. Vanuit haar oriëntatie op de concrete invulling van het leven voelt ze zich verwant met zowel gewenste als ongewenst kinderloze vrouwen.

Thea: 'Wat we gelijk hebben is dat we allemaal een toekomst hebben zonder kinderen, en daar zijn gewoon dingen in die overlappen.'

Vanuit haar eigen jarenlange worsteling met het idee dat ze levenslang ongelukkig zou zijn zonder kinderen, voelt Thea inmiddels een missie om een kindvrij leven te normaliseren.

Naam	Status zoektocht	Toen: verhouding tot moeders	Strategie	Nu: Relaties tot anderen
Ria	Afgerond	- <i>niet benoemd</i> -	Verbinding zoeken en vinden via andere rollen.	Relaties via diverse rollen (relatie, werk, muziek, vrijwilligerswerk etc). Zorgrelatie via werk.
Carolien	Gaande	Ambivalentie tov moeders. Ben ik een nepperd?	- <i>niet benoemd</i> -	Onveranderd: Veelal vriendschappen met mensen die een ouder zijn.
Ingrid	Afgerond	Moeders leven op een andere planeet, ervaring van afstand. Kinderloosheid als mogelijk obstakel in contact.	Accepteren van verschil én overbruggen afstand door: - Initiatief nemen: onderwerp opengooien, uitleggen van eigen ervaring. - Andere ervaringen van ouderschap.	Verbondenheid met anderen die niet in het plaatje passen. Verbondenheid met ouders.
Wendy	Gaande	Afstand tot moeders en moederschapscultus.	Vermijden moeder-kind gelegenheden. Emotionele afstand tot ideaalbeeld van moederschap.	Divers. Zoeken naar inspirerende kinderloze vrouwen (rolmodellen).
Thea	Afgerond	Moeders leven in een andere wereld. Buitengesloten, gevoel van tekortschieten.	Accepteren van verschil in leefwerelden. Verbinding zoeken met kinderloze vrouwen.	Community met kinderloze vrouwen.
Gerda	Afgerond	Kinderloosheid als mogelijk obstakel in contact met vrouwen.	Deels vermijden sociale gelegenheden, én deels overbruggen afstand door: - Initiatief nemen: onderwerp opengooien, uitleggen van eigen ervaring.	Onveranderd: Vriendschappen met mensen die ouder zijn.
Sylvia	Gaande	Geen impact. Ik begrijp kinderen - Professioneel nabij.	- <i>niet benoemd</i> -	Onveranderd: Veelal vriendschappen met mensen die een ouder zijn.

Tabel 4: Verhouding tot moeders, gevolgde strategie in sociale relaties en huidige relatie tot anderen, zoals door de deelnemers verwoord.

4.4 De zoektocht en het verhaal daarover: *under construction*

Tijdens de gesprekken spraken sommige deelnemers over hun zoektocht of proces als afgerond, en anderen als iets wat nog gaande was. Dit lijkt hand in hand te gaan met zelfwaardering over dit proces. Daarnaast waren er verschillen in de mate waarin het verhaal van de deelnemers als rond of geconsolideerd klonk. In de volgende twee paragrafen ga ik hier op in.

4.4.1 Waardering voor het eigen proces

Er lijkt een verband te zijn tussen de mate waarin ze de zoektocht als afgerond beschouwen en de manier waarop de deelnemers over zichzelf in dit proces spreken (zie tabel 5). De vier deelnemers die hun zoektocht als afgerond beschouwen, oftewel Ria, Ingrid, Thea en Gerda, uiten op verschillende momenten een positieve zelfwaardering en een gevoel van trots over het doorgemaakte proces. Het was hard werken, strijden, knokken en worstelen, maar ze hebben ervoor gekozen om toch wat van het leven te maken. Ze ervaren het als een prestatie van zichzelf dat ze niet bij *'de pakken neer bleven zitten'*, *'in de slachtofferrol bleven hangen'*, *'bitter zijn geworden'* of *'zich onderuit hebben laten schoffelen'* door de situatie. Dat maakt dat zij met trots en een goed gevoel naar zichzelf kunnen kijken. Ingrid, Thea en Gerda, die dit proces met een partner hebben doorgemaakt, voelen ook waardering voor het samen door- en overleefd hebben daarvan.

In de beschrijving van wat hen geholpen heeft om door dit proces te komen, komen drie aspecten naar voren. Het gaat vaak over het richten van de aandacht of het perspectief, ten tweede bewuste keuzes maken en ten derde ruimte maken voor de eigen emotie of gevoel. Het richten van de aandacht wordt op verschillende manieren verwoord en vormgegeven. Ria richt zich op andere rollen die ze wél vervult in het leven. Ingrid kijkt naar dat wat ze wél in dit leven gekregen heeft, en hoe ze dat kan inzetten. Thea besluit te kijken naar wat er wel kan en mogelijk is. En Gerda ten slotte koos ervoor om zo min mogelijk aandacht te besteden aan dat waar je geen invloed op hebt, maar vooral stil te staan bij wat goed gaat en blij maakt.

Bewuste keuzes maken gaat over het actief vormgeven aan het leven zonder kinderen. De deelnemers staan stil bij wat belangrijk is, en handelen daar vervolgens naar. Zo begint Ria aan de PABO om toch de aanwezigheid van kinderen te kunnen ervaren, richt Ingrid zich op verbondenheid met anderen 'die niet in het plaatje passen', verhuist Thea naar een bruisend en kind-onvriendelijk stadscentrum, en besluit Ingrid haar werk-privé balans aan te passen om meer met haar man te kunnen genieten van hun vrije tijd.

Tot slot vertellen deze vier deelnemers hoe ze geleerd hebben om hun eigen gevoel en behoeften serieus te nemen, en daarnaar te handelen. Ria en Gerda kozen er onder andere voor om met behulp van een professional of therapie het thema aan te gaan. Zo maakten ze ruimte voor wat onbewust in hen leefde. Ingrid leerde gaandeweg met behulp van haar man dat haar gevoel er mag zijn, ook wanneer andere mensen dat misschien niet begrijpen. Thea stopte met het opzetten van een masker, en maakte ruimte voor keuzes die bij haar gevoel pasten.

De drie deelnemers die over hun zoektocht spreken als iets wat nog gaande is, praten niet op eenzelfde positieve manier over zichzelf. De drie bovengenoemde aspecten die voor de andere deelnemers zo belangrijk in het proces lijken te zijn geweest, komen ook niet of

amper in hun verhalen naar voren. Terwijl Wendy met vooral benieuwdheid en interesse haar puzzeltocht lijkt te vervolgen, spreken Carolien en Sylvia met name over zoeken en hard werken.

In tegenstelling tot de andere deelnemers lijken Carolien en Sylvia zich beperkt succesvol te voelen in het maken van keuzes en zinvol inrichten van het kinderloze leven. Zij benoemen wel allebei het belang daarvan. Carolien worstelt met het gevoel niet verder te komen daarin. Ze wil zich niet verschuilen achter haar verdriet, maar merkt ook dat het haar niet lukt om actief op zoek te gaan naar antwoorden op de vragen die ze ervaart.

Carolien: 'En dat moet ik zelf doen [ademt in] dat weer vullen zeg maar. En... en dat het me dan niet lukt, dat vind ik heel pijnlijk. Vind ik.. dat vind ik lastig mee om te gaan.'

Voor Sylvia lijkt haar ervaring tweeledig. Er is een aanhoudend gevoel van falen en mislukt zijn. Tegelijkertijd is ze ook bezig om haar weg te vinden met haar leven zonder kinderen. Dat is heel verdrietig en hard werken, maar ze ervaart wel dat ze inmiddels aardig onderweg is. Ze zegt dat ze al die jaren niet de tijd heeft genomen om 'echt constructief stil te staan' bij het 'kinderwensstuk'. Ze voelt dat het belangrijk is om dat nu te doen. Ze gaat binnenkort met sabbatical om stil te staan bij wat voor haar belangrijk is in het leven.

Sylvia: 'Hoe ik dat soort behoeften kan implementeren in mijn leven. Dat het een plek kan krijgen.'

4.4.2 Kinderloosheid als *never-ending story*

Dat de zoektocht als afgerond ervaren wordt, wil niet zeggen dat het verhaal over deze zoektocht ook afgerond en klaar voelt. Ria en Gerda lijken zich tot hun zoektocht te verhouden als tot iets wat 'was wat het was'. Ze tonen relatief weinig twijfel, verwarring of emotie tijdens hun verhaal. De betekenis en ervaring van hun zoektocht oogt in hun verhaal in zekere zin geconsolideerd. Beide geven ook aan dat het onderwerp in hun huidige leven een minimale rol speelt. De vergelijking met een leven waarin zij moeder zouden zijn geworden voelt voor hen tegenwoordig ver weg en niet meer relevant.

De andere vijf deelnemers zijn meer actief bezig met 'op verhaal komen'. Al pratend construeren ze de actuele betekenis. Er is meer stilte, meer zoeken naar passende taal voor hun ervaring en opvallend meer emotie tijdens deze gesprekken. Deze deelnemers kwamen ook vaker terug op hun eigen woorden, twijfelden aan wat ze zichzelf hoorden zeggen of kwamen juist tot nieuwe inzichten.

Wat opvalt is de ambivalentie die in het bijzonder naar voren komt wanneer de deelnemers spreken over de gevonden betekenis van het kinderloos zijn. Enerzijds benoemen ze een door hen gevonden nieuwe betekenis. Anderzijds plaatsen ze later in het gesprek een kritische kanttekening bij deze betekenis of betwijfelen ze hun eigen woorden. Dit lijkt een inkijk te geven in het proces van betekenisconstructie.

Ingrid: 'Ja, als ik er nu over praat met nog een beetje het gevoel van toen, dan merk ik dat ik dat, dat ik naar mezelf luister en denk, ja, ja, zit dat nou wel zo?'

Wendy lijkt op een soortgelijke manier haar eigen gevonden betekenis als 'laatstelijner' in twijfel te trekken. Na uitgebreid gesproken te hebben over hoe het in toenemende mate gevoelsmatig voor haar klopt dat ze geen kind heeft gekregen, zegt ze opeens:

Wendy: '[...] en misschien is dit het om mezelf te sussen, dat weet ik niet.'

Ook Sylvia laat zien dat ze zich bewust is van haar eigen poging om betekenis te geven aan haar situatie. Eerder benoemde ze dat het lijkt alsof haar enige opdracht is om zichzelf gelukkig te maken. Wanneer ik vraag naar de betekenis van die opdracht, zegt ze dat daar eigenlijk niet in wil geloven.

Sylvia: '[...] Ik denk dat dingen gewoon stom toeval en stomme pech zijn. Maar dat het je wel helpt om er zelf iets in te zien. Of zelf een... ja zelf een.... zelf een betekenis, een positieve betekenis uit te halen, dat helpt je.'

In tegenstelling tot Ria en Gerda, ervaren deze vijf deelnemers dat het thema kinderloosheid een rol speelt in hun huidige leven. Ingrid, Wendy en Thea zijn blij met hun huidige, zinvolle leven. Daarbij lijken ze geaccepteerd te hebben dat er momenten van verdriet zijn en zullen blijven. Zo vertelt Wendy bijvoorbeeld hoe ze regelmatig geraakt wordt via het contact met de dochter van haar huidige partner.

Wendy: 'Dus het is heel erg het genieten. En soms sta ik gewoon vijf minuten later... sta ik gewoon even huilend onder de douche. En vijf minuten later ben ik er weer.'

Thea geeft aan hoe ze tegenwoordig anders om gaat met haar geraaktheid. Als ze verdriet voelt, probeert ze dat niet meer te ontkennen of vermijden.

Thea: 'En dan huil ik gewoon lekker, en dan geef ik daaraan toe, en dan weet ik ook waar het door komt. En dan ben ik morgen weer net zo blij met mijn kindvrije leven. En vandaag doet het, raakt het me gewoon even door iets wat ik zie of iets wat ik ervaar.'

Ondanks dat Ingrid, Wendy en Thea nog regelmatig gedachten en emotie ervaren over hoe het leven mét kinderen had kunnen zijn, beleven zij hun huidige leven als anders in plaats van minder mooi of waardevol.

Voor Sylvia en Carolien is het onderwerp nog sterk emotioneel beladen. Voor beiden lijkt het huidige leven nog regelmatig in schril contrast te staan bij de rijkdom en zinvolheid van het gewenste leven als moeder. Als ze moeder waren geweest, dan was het leven in hun beleving wél zinvol.

Carolien: 'En dan hoef je ook helemaal niet na te denken van wat is de zin van mijn bestaan? Ik ben moeder. Dus is dát je reden van bestaan. Dat is heel makkelijk. Ja. En heel fijn, lijkt mij ook.'

Het onderwerp wordt nog dagelijks geraakt, en voor hen beiden is de vergelijking van hun huidige leven met het gewenste leven als moeder nog actueel.

Carolien: 'Hoe het had kunnen zijn is altijd heel dichtbij. [...] En het is voor mij op dit moment nog altijd dat ik denk, dat had ik liever gewild.'

Net als voor Carolien lijkt het voor Sylvia vanzelfsprekend dat het verhouden tot kinderloosheid een zoektocht is en blijft voor de rest van haar leven. Kinderloos zijn betekent voor haar een leven lang zoeken naar betekenis.

Carolien: 'Als je kinderen krijgt hoef je daar eigenlijk niet meer over na te denken want dan is je bestaan al zinvol. Dan heb je je opdracht al gekregen. En ja, dan weet je dat je ertoe doet en dat je, eh, ja, doorgeeft. En eh ik moet het bedenken, regelen, organiseren. En niet, niet één keer en dat het dan blijvend is, nee, voortdurend totdat ik dood ga. Ja, en als je het kinderen krijgt niet. Dan is het gewoon gegeven meteen.'

Naam	Status zoektocht	Zelfwaardering tav zoektocht	Gemaakte vergelijking in huidige leven	Vertelde verhaal
Ria	Afgerond	positief	Vergelijken is niet (meer) relevant	Geconsolideerd
Carolien	Gaande	negatief	Het leven als moeder zou rijker, mooier, makkelijker zijn geweest	In beweging
Ingrid	Afgerond	positief	Het leven zonder kinderen is anders	In beweging
Wendy	Gaande	- niet benoemd -	Het leven zonder kinderen is anders	In beweging
Thea	Afgerond	positief	Het leven zonder kinderen is anders	In beweging
Gerda	Afgerond	positief	Vergelijken is niet (meer) relevant	Geconsolideerd
Sylvia	Gaande	wisselend	Het leven als moeder zou rijker, mooier, makkelijker zijn geweest	In beweging

Tabel 5. Status van de zoektocht, geuite zelfwaarding, gemaakte vergelijking in het huidige leven en status van het vertelde verhaal van de verschillende deelnemers.

Samenvatting: zoeken en (niet) vinden

Alle deelnemers hebben een schok en een mate van ontregeling ervaren door hun kinderloosheid. Door het wegvallen van een verwachte betekenisvolle toekomst en de afwezigheid van positieve alternatieve betekenissen voelen zij zich voor diverse vragen gesteld. Het betekent de start van een zoektocht.

Er zijn twee lagen van betekenis te onderscheiden in de vragen die de deelnemers zich stellen: vragen met betrekking tot de invulling van het leven en ten aanzien van identiteit. De deelnemers blijken op verschillende manier en in verschillende mate antwoorden te vinden op de vragen waarvoor ze zich gesteld zien.

Een aantal deelnemers beschouwd de zoektocht als afgerond, wat gepaard gaat met waardering van het leven zonder kinderen als anders, in plaats van minder mooi of waardevol. Het afronden van de zoektocht wil niet zeggen dat de betekenis vaststaat. Met name bij deelnemers voor wie kinderloosheid nog een rol speelt in het huidige leven lijkt de betekenis nog *under construction*.

5. Conclusie en discussie

Dit hoofdstuk bestaat uit drie onderdelen. Paragraaf 5.1 beantwoordt de centrale vraag van dit onderzoek. De bredere duiding van de gevonden antwoorden komt terug in paragraaf 5.2. In de laatste paragraaf, 5.3, volgt een kritische reflectie en doe ik aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

5.1 Antwoord op de onderzoeksvraag

Op basis van de resultaten van de twee deelvragen zoals beschreven in hoofdstuk 2 en 4, geef ik in dit hoofdstuk antwoord op de centrale vraag van dit onderzoek:

Wat is het effect van definitief ongewenste kinderloosheid op de beleving van betekenis van definitief ongewenste kinderloze Nederlandse cisgender vrouwen in de leeftijd van 45 tot 55 jaar?

Alle deelnemers bleken een grote impact te ervaren op betekenis in hun leven. Tot een moment van realisatie was voor deze vrouwen het krijgen van een of meer kinderen een vanzelfsprekend toekomstbeeld. Het niet krijgen van kinderen wordt door hen ervaren als een schokkende levenswending, waarbij ze ervaren af te wijken van een sociale norm. De initiële betekenis van zowel de verwachting over het leven als moeder als het wegvallen daarvan zijn in lijn met kernelementen van pronatalistische narratieven. Zo zagen de deelnemers moederschap veelal als een vanzelfsprekende, natuurlijke en zinvolle invulling van het leven. De betekenis die in eerste instantie toegeschreven wordt aan een leven zonder kinderen kenmerkt zich door leegte en de afwezigheid van positieve beelden. De doemscenario's die de deelnemers noemen zoals saai, egoïstisch, materialistisch, wrokkig of ongelukkig getuigen van geïnternaliseerde narratieven.

De zoektocht die voor de deelnemers volgt kan begrepen worden als een proces van *meaning-making*, zoals beschreven door Park (2010). De deelnemers schrijven aan de situatie van kinderloosheid een initiële betekenis toe die niet goed te verenigen is met wat er aan bewuste en onbewuste opvattingen in hen leeft over de inhoud van een betekenisvol leven. Hierin was tussen de deelnemers een tweedeling te herkennen ten aanzien van de impact, met gevolgen voor het proces dat daarop volgt. Deze verschillen in impact en routes van betekenisgeving zijn verbeeld in figuur 4.

Voor een aantal deelnemers speelt de impact, en daarmee ook de zoektocht, zich vooral af op de laag van het leven of levensbeeld. Ze voelen zich voor vragen gesteld als 'wat nu?', 'hoe nu verder met het leven?'. Met het onverwachte wegvallen van het moederschap valt een belangrijk levensdoel weg, en dient zich een grote leegte aan. Daarnaast beschrijven ze de ervaren afstand tot hen die wel ouder of moeder zijn. Beschouwd vanuit de dimensies van betekenisvol leven van Derkx (2020) lijken voor deze deelnemers met name de dimensies coherentie, doel en verbondenheid in het geding.

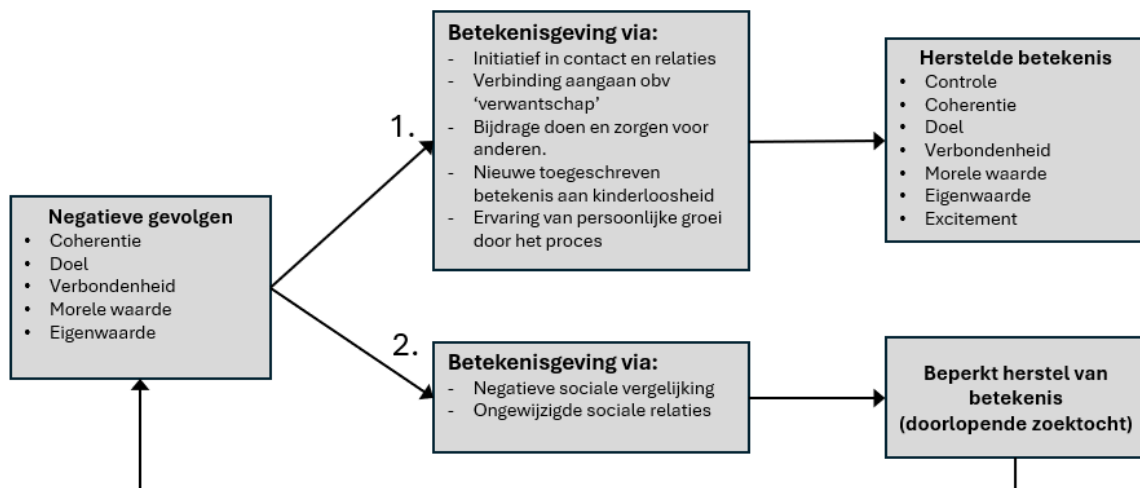
Andere deelnemers ervoeren impact zowel op de laag van het leven als ook meer op de laag van de identiteit. Behalve vragen over hoe nu verder, zien zij zich ook gesteld voor vragen over wie ze zijn, wat hun bijdrage, betekenis, waarde of plek is in de wereld. Hierbij speelt het idee egoïstisch, waardeloos en/of afwijkend te zijn zonder moederrol. Deze twijfels en vragen

kunnen begrepen worden vanuit het bestaande narratief waarin de moederrol een natuurlijke invulling van het leven van een vrouw is. Via het baren en zorgen voor haar kind of kinderen doet zij haar zinvolle bijdrage aan de wereld. Moederschap is daarmee niet alleen iets wat je doet, maar het omvat ook iets wat je bent. Voor deze deelnemers zijn dan ook de dimensies van betekenisvol leven van morele waarde en eigenwaarde (Derkx et al. 2020) in het geding. Het proces van betekenisgeving dat hierop volgt, lijkt voor deze tweede groep andere inspanningen te vragen dan voor degene die met name impact op het levensbeeld ervaren (zie figuur 4).

Impact op leven

Impact op leven en identiteit

Figuur 4. Verschillen in impact en verschillende routes van betekenisgeving onder de deelnemers.

De deelnemers die de impact van kinderloosheid vooral op de laag van het leven ervaren, lijken tot herstel van betekenis te komen via een aantal strategieën of processen. Via initiatief in relaties wisten zij zich weer verbonden te voelen met de mensen om hen heen. Ze voelden toegenomen waardering voor hun partnerrelatie en stelden hun doelen bij naar wat wel haalbaar was. Tot slot kwamen zij tot nieuwe betekenis ten aanzien van hun kinderloosheid. Dit deden zij bijvoorbeeld door de mogelijkheid van een gehandicapt kind in te sluiten, moederschap niet langer als garantie voor geluk te zien, en door de afwezigheid van kinderen ook te beschouwen als een bron van vrijheid en mogelijkheid om de partnerrelatie te verdiepen. Opvallend daarbij is dat deze deelnemers benadrukken dat er niet iets bijzonders of betekenisvols in hun leven in de plaats hoefde te komen voor hun kinderloosheid. Ook zonder een toevoeging of nadrukkelijk andere invulling komen zij, weliswaar na jaren, op

het punt dat het leven zonder kinderen goed en betekenisvol is. Zij geven daarbij aan dat het gaat om anders kijken naar wat er wél is. Tot slot heeft het doorgemaakte proces en eigen handelen een positief effect op hun eigenwaarde en ervaring van controle.

Binnen de deelneemsters die de impact op zowel hun leven en als identiteit ervaren, is een volgende globale tweedeling te maken (in figuur 4 aangeduid met 1. en 2.). Ten eerste zijn er deelneemsters die aangeven hun leven nu als mooi en betekenisvol te ervaren. Ze beschouwen hun huidige leven als weliswaar anders dan een leven met kinderen, maar niet minder waardevol. Zij hebben een zekere afstand gevonden tot het narratief van moederschap als dé route naar een mooi, zinvol bestaan. De ervaring van betekenis in het leven lijkt voor hen naar tevredenheid hersteld.

Ten tweede zijn er deelneemsters die niet op een dergelijke manier over herstel van betekenis in het leven spreken. Zij ervaren het huidige, kinderloze leven (nog) als minder mooi, rijk en betekenisvol dan het gewenste leven als moeder. Voor hen staat het idee overeind dat zij via het moederschap een meer waardevolle bijdrage aan de wereld zouden doen en hun potentieel meer zouden benutten. Deze deelneemsters spreken dan ook over zichzelf en hun leven grotendeels in lijn met de initieel toegeschreven betekenis, waarin het pronatalistische narratief sterk naar voren komt.

Deze verschillende uitkomsten kunnen in verband staan met de pogingen tot betekenisgeving die in de verhalen van de deelneemsters naar voren kwamen. Uit de verhalen blijken namelijk opvallende verschillen tussen hen die tot herstel van betekenis in het leven komen, en hen die dat niet als zodanig zeggen te ervaren. Degenen die tot herstel van betekenis kwamen, gaven blijk van diverse mogelijke routes van betekenisgeving. Voorbeelden daarvan zijn bijdragen en zorgen voor anderen via werk of andere vormen van betrokkenheid, het herwaarderen van kinderloosheid naar vrijheid voor eigen keuzes of ruimte voor de partnerrelatie, of waardering voor het doorgemaakte proces met bijbehorende persoonlijke groei en levenslessen.

Een belangrijk onderscheid lijkt te liggen in de ervaring van sociale relaties en verbondenheid. Degenen die niet tot herstel van betekenis zijn gekomen, benoemen geen strategieën ten aanzien van hun sociale relaties. Zij beschrijven geen of weinig veranderingen in hun vriendschapsrelaties of sociale landschap. De deelneemsters die tot meer herstel van betekenis in het leven komen vertellen juist nadrukkelijk over de initiatieven die zij genomen hebben ten aanzien van hun sociale relaties. Hieruit komen de verschillende strategieën naar voren:

- Het identificeren met en verbinden via andere rollen dan de rol van niet-moeder.
- Het opzoeken van en verbinden met andere niet-moeders.
- Het opzoeken en verbinden met andere mensen 'die niet in het plaatje passen'.

Deze strategieën vormen verschillende routes tot het hervinden van een ervaring van verbondenheid. Een kernelement in deze nieuwe relaties lijkt de ervaring van een verwantschap of een gelijkenis met de ander(en). Dit lijkt met name relevant omdat deze vrouwen juist een toenemende afstand ervaren in het contact met vrouwen die wel moeder zijn. De verhalen van deelneemsters, en de nadruk en uitvoerigheid waarmee zij hierover vertellen, lijken het belang van sociale relaties en verbondenheid te onderstrepen.

Deze ervaring van verbondenheid vervult mogelijk een sleutelrol in het proces van herstel van betekenis, doordat het op verschillende manieren kan bijdragen aan herstel van andere componenten van betekenis in het leven. Zo biedt de ervaring van verbondenheid die met

deze drie strategieën bereikt wordt een mogelijkheid om het gevoel van isolatie en afwijken van de norm te doorbreken. Waar het contact met moeders eenvoudig kan raken aan de pijn van de kinderloosheid, zijn dit vermoedelijk vormen van verbinding waarbij deze vrouwen hun kinderloze deel als minder prominent ervaren. Het geeft ook ruimte voor andere sociale vergelijkingen dan die met moeders. Zo kan dit, behalve verbondenheid, ook een positieve bijdrage doen aan het gevoel van eigenwaarde. Mogelijk geeft verbondenheid en een versterkt gevoel van eigenwaarde vervolgens ook ruimte aan het ontwikkelen van een meer positieve betekenis van de ervaring van kinderloosheid. Daarbij valt te denken aan het ervaren van persoonlijke groei, of mogelijkheden voor andere waardevolle invullingen. De gevonden betekenissen kunnen vervolgens, juist weer via de ervaring van verbondenheid, door de ander gevalideerd en bestendigd worden.

Zonder uitspraken te kunnen doen over de exacte relaties tussen de dimensies van betekenis, lijkt de ervaring van verbondenheid een belangrijke facilitator in het proces van herstel van betekenis. Terwijl deze conclusie misschien vanzelfsprekend oogt, is het belangrijk om te realiseren dat deze specifieke ervaring van verbondenheid nadrukkelijk opgezocht en georganiseerd is door de deelnemers.

Ook in vriendschapsrelaties en contacten met vrouwen die wél moeder zijn is het belangrijk om initiatief te tonen. Een aantal deelnemers gaf aan, samen met hun partner, geworsteld te hebben met het taboe, de stilte en de aannames van mensen om hen heen. Zij zochten een balans in enerzijds het accepteren van verschillende belevingswerelden en anderzijds het investeren in het overbruggen van de afstand. Het zelf openen van het gesprek, en het bewust en pro-actief delen over de eigen ervaring als niet-moeder tussen de moeders bleek voor hen helpend. Ongewenste kinderloosheid is een veelal ongeziene pijn. Het laten zien van het anders ongeziene verlies lijkt een belangrijke functie te hebben met name in het herverbinden met vrouwen die wel moeder zijn.

Tot slot lijkt het proces van Wendy inzichtgevend omdat zij een meer kritische houding toonde ten opzichte van het narratief van moederschap als vanzelfsprekende en zinvolle taak voor vrouwen. Statements als 'moederschapscultus', 'die moeders lijken wel een geheim genootschap', 'vrouwen zijn geen broedkippen' getuigen van een zekere scepsis en afstand tot dit narratief. Haar proces van betekenisgeving speelt zich weliswaar af op de laag van identiteit maar gaat niet zozeer over de as van eigenwaarde of morele waarde. Wel is zij op zoek naar wat de plek van 'laatstelijner' voor haar en haar nalatenschap betekent. Het proces van Wendy kan wellicht gezien worden als een voorbeeld van een zingevingsproces van een ongewenst kinderloze vrouw die pronatalistische boodschappen minder geïnternaliseerd heeft.

5.2 Evaluatie in relatie tot de literatuur

Dit onderzoek bevestigt op diverse manieren wat in andere onderzoeken naar voren is gekomen ten aanzien van de impact op welbevinden. Zowel de gevonden negatieve impact op zowel identiteit, zelfbeeld en zelfwaarde, als het verlies van levensdoelen, zin en betekenis in het leven en ten derde relationele verliezen is in lijn met wat uit diverse eerdere niet-Nederlandse onderzoeken naar voren kwam (Fieldsend en Smith 2020; Gameiro en Finnigan 2017; Johansen en Berg 2005; McCarthy 2010).

De verhalen en de ervaren impact van de deelneemsters kunnen gezien worden als een bevestiging van de invloed van een pronatalistische context (Buchanan 2023; Gotlieb 2016; Loftus en Andriot 2012; Smit 2022). Het idee dat een vrouw met name van betekenis is wanneer zij één of meer kinderen baart, en deze opvoedt, is bij diverse deelneemsters terug te vinden. Ook het vanzelfsprekende en 'natuurlijke' karakter van moederschap komt op verschillende manieren naar voren. De ongewenst kinderloze vrouw heeft ook in Nederland anno 2024 veelal de ervaring af te wijken van wat hoort en normaal is. Daarbij is het belangrijk om te constateren dat ongewenste kinderloosheid niet voor iedere vrouw tot een identiteitsvraagstuk leidt.

Ten aanzien van het proces van betekenisgeving onderstreept dit onderzoek zowel het belang van betekenis, als het sociale karakter daarvan. Waar in eerder onderzoek het belang van het moederschap op een schaal van 1-100 geduid werd (Foti, Karner-Huuleace en Maftai 2023), kwam in dit onderzoek via de verhalen van de deelneemsters daarin een gelaagdheid naar voren. Ten eerste betreft dat de invulling van het leven, ten tweede mogelijk de laag van identiteit. Dit onderscheid geeft meer reliëf aan het belang van het moederschap. Dat dit onderscheid van toegevoegde waarde kan zijn om de impact van kinderloosheid te begrijpen blijkt uit de casus van Thea. Zij had naar eigen zeggen tien jaar lang de missie om moeder te worden, omdat ze dit als een absolute voorwaarde voor een gelukkig leven beschouwde. Ondanks dat zij daarmee het allergrootste belang aan moederschap hechtte, speelde de uiteindelijke impact van kinderloosheid bij haar met name ten aanzien van de invulling van haar leven. De kinderloosheid lijkt uiteindelijk beperkt negatieve impact te hebben gehad op haar identiteit.

Het sociale karakter en het belang van verbondenheid zoals in dit onderzoek naar voren kwam is zowel in lijn met als een aanvulling op wat reeds bekend was. Binnen de *fertility related stress dimensions* worden 'ervaren sociale zorgen' onderscheiden als één van de vier factoren die impact beïnvloeden (Zurlo, Della Volta en Vallone 2020). Hier worden onder andere gevoelens van isolatie, ervaringen van vervreemding en gevoeligheid voor reminders ten aanzien van onvruchtbaarheid verstaan (Zurlo, Della Volta en Vallone 2020, 2). Ook in het *Three Task model of Adjustment to Unmet Parenthood Goals* heeft het sociale karakter een plek via de elementen sociale steun, sociale representatie van ouderschap en sociale norm van ouderschap (Gameiro en Finnigan 2017). Dit onderzoek onderstreept het belang van deze diverse sociale elementen ten aanzien van de impact en het herstel van welbevinden.

Een mogelijk belangrijke toevoeging hierop is dat sociale omgeving niet enkel een statische predictor is. Het lijkt erop dat dit meer als een dynamisch element gezien mag worden, waar de ongewenste kinderloze vrouw zelf in meer of mindere mate haar invloed op weet uit te oefenen. Degene die een steunende omgeving weet te vinden, kan daar baat bij hebben in het proces van hernieuwde betekenisgeving. Het belang van overeenkomsten en gelijkenissen in sociale relaties zoals in dit onderzoek naar voren lijkt te komen, is eerder benoemd door

Fieldsend en Smith (2022). Hun onderzoek wees ook op het belang van aangaan van nieuwe verbindingen met kinderloze personen, of het zoeken naar overeenkomsten met anderen om een nieuwe identiteit op te kunnen bouwen. Het huidige onderzoek geeft aanvullende inzichten in de diverse strategieën die vrouwen volgen om tot een sociale omgeving te komen waar ze zich verwant en verbonden kunnen voelen.

Wat duidelijk naar voren komt, is dat dit initiatief vraagt van ongewenste kinderloze vrouwen. Wanneer ongewenste kinderloze vrouwen geen andere relaties aangaan of de pijn van kinderloosheid niet in de bestaande relaties weten in te brengen, kan dit ertoe leiden dat zij sociaal gezien niet bevestigd worden in het niet-moeder zijn. Dit lijkt niet helpend in het hervinden van betekenis in het leven. Deze dynamiek biedt een mogelijke verklaring voor de tegenstrijdige effecten van copingstrategieën als vermijding en sociale steun op welbevinden (Peterson en Place 2019; Zurlo, Della Volta en Vallone 2020, 2022).

Het belang van het zoeken en vinden van de juiste sociale omgeving kan goed begrepen worden vanuit het perspectief van kinderloosheid als een vorm van verlies. Hoewel verschillende rouw- en verliesmodellen verschillende aspecten, taken of fasen onderscheiden, is bekend dat de sociale dimensie een belangrijke rol speelt in een gezond verhouden tot verlies (Guldin en Leget 2023). Om tot een antwoord te komen op een verlieservaring is het belangrijk om gerespecteerd en gekend te worden met de eigen, unieke verlieservaring (Muthert 2012). Dit vraagt om een sociale ruimte waar dit kan gebeuren. Ongewenste kinderloosheid lijkt echter, evenals *contingently childlessness* (Tonkin 2010), een vorm van *disenfranchised grief* te zijn. De term *disenfranchised grief* verwijst naar verlieservaringen die sociaal gezien geen plek hebben, en daarom niet geëerd, herkend of openlijk gerouwd worden (Doka 2008). Ongewenste kinderloosheid lijkt in twee belangrijke opzichten hieraan te voldoen; de relatie wordt niet herkend, en het verlies wordt niet erkend (Doka 2008).

Een niet-herkende relatie betreft een verliessituatie waarbij de ander de verbinding met de of het verlorene niet herkent (Doka 2008). Dat is vaak het geval bij ongewenste kinderloosheid. In de gedachte- of gevoelswereld van ongewenst kinderloze vrouwen zijn de afwezige, niet-geboren kinderen regelmatig aanwezig. De ander is zich echter waarschijnlijk zelden bewust van deze psychologische aanwezigheid, en herkent deze relatie niet als zodanig. Dit kan getypeerd worden als een vorm van *ambiguous loss*, waarbij er sprake is van een fysieke afwezigheid met psychologische aanwezigheid (Boss 1999, 2010; Fieldsend en Smith 2020). Een van de deelnemers in dit onderzoek illustreert dit fenomeen treffend wanneer ze zegt: 'Anderen zien het [TS: kinderloos zijn] gewoon als een gegeven, in plaats van als een wond.' Een mogelijk resultaat van de afwezigheid van herkenning is dat ongewenst kinderloze vrouwen hun recht op verdriet gaan betwifelen of veroordelen (Blocker Turner en Stauffer 2023, 4).

Ook een tweede element van *disenfranchised grief*, de afwezigheid van erkenning van het verlies, lijkt vaak van toepassing op ongewenste kinderloosheid. Ongewenst kinderloze vrouwen ervaren veelal dat hun verdriet weinig voorstelbaar is voor hen die het niet zelf aan den lijve ondervinden. Vermoedelijk is dit mede een gevolg van beperkte kennis en weinig sociale representatie van de ervaring van ongewenste kinderloosheid. Het gebrek aan herkenning en erkenning door de omgeving maakt waarschijnlijk dat ongewenst kinderloze vrouwen, wanneer zij zelf niet tot initiatief komen, veel sociale omgevingen in dit opzicht als weinig steunend ervaren.

De verschillende manieren van betekenisgeving, en de diversiteit aan resultaten daarvan tonen de veerkracht en creativiteit van deze vrouwen. Ook dat is een aspect dat in eerder onderzoek naar voren kwam. Het vraagt weliswaar veel innerlijk werk, maar kinderloosheid hoeft geen blijvende negatieve impact te hebben (Fieldsend en Smith 2022; Letherby 2002). In diverse eerder aangehaalde onderzoeken werd kinderloosheid ook gezien vanuit het idee van een mislukte levensloopovergang, en een al dan niet gevormde generatieve volwassen identiteit (Ferland en Caron 2013; Fieldsend en Smith 2022; Loftus en Andriot 2012). Het aangaan van andere zorgrelaties, waarbij de kinderloze vrouw zorgt voor een ander mens of dier, zou een belangrijke manier zijn om tot betekenis te komen (Ferland en Caron 2013; Fieldsend en Smith 2022). In dit onderzoek lijkt dit thema op een andere manier naar voren te komen.

Zo spreekt een aantal deelnemers wel over het mislopen van een groeiproces of het onvermogen om het eigen, innerlijk potentieel met de wereld te delen. Drie deelnemers kwamen tot alternatieve betekenis via een loopbaan in de zorgsector of een rol voor andermans kinderen. Een aantal deelnemers gaf aan te ervaren dat ze hun potentieel niet konden uiten. Een deelnemer vertelde nadrukkelijk bezig te zijn met haar nalatenschap als niet-moeder. Mogelijk kunnen deze ervaringen geduid worden als een zoeken naar een vorm van generativiteit. In aanvulling daarop is het interessant om op te merken dat een aantal deelnemers juist nadrukkelijk liet blijken geen behoefte te hebben aan een zorgende rol voor pleegkinderen, stiefkinderen of een huisdier. De motivatie van deze deelnemers leek min of meer dezelfde: 'Als ik dan zelf geen kinderen heb, ga ik mezelf niet op die manier in mijn vrijheid beperken.' De diepere drijfveren achter deze keuze zijn tijdens dit onderzoek niet verkend, maar het lijkt een opvallende aanvulling op het bestaande beeld uit voornamelijk Engelse en Amerikaanse onderzoeken.

Al met al biedt dit onderzoek dus op diverse manieren bevestiging, en een aantal mogelijke aanvullende inzichten op wat reeds gekend was. Dit onderzoek richtte zich niet op specifieke psychosociale variabelen, noch op het exact doorgronden van een aanwezig pronatalistisch narratief. Het richtte zich op de ervaring van een kleine groep individuen, en hoe zij zich in een verloop van tijd verhielden tot hun kinderloosheid. Deze dynamiek is naar de voorgrond getrokken door hun ervaringen te beschouwen vanuit het proces van betekenisgeving, aan de hand van zeven dimensies van betekenis in het leven. Dit bood een waardevol inzicht in zowel de weerbarstigheid van de geïnternaliseerde narratieven als de flexibiliteit en veerkracht van deze vrouwen.

Terwijl dit onderzoek een aantal elementen in beeld bracht, raakten er tegelijkertijd andere elementen buiten beeld. In de volgende, afsluitende paragraaf ga ik dieper in op deze en andere beperkingen van dit onderzoek.

5.3 Beperkingen en aanbevelingen

Beperkingen van deze studie

Voor het juist interpreteren en op waarde schatten van dit onderzoek is het belangrijk om een aantal beperkingen te onderkennen. Ten eerste is daar de generaliseerbaarheid van de resultaten. De gebruikte fenomenologische methode heeft inzicht geboden in de realiteit zoals die ervaren is door de deelnemers. Hierdoor kwamen variaties en de diepte van de ervaring van zeven personen aan het licht. Deze inzichten zijn niet generaliseerbaar naar de groep

ongewenst kinderloze vrouwen. Ze dienen slechts als aanknopingspunten om te verbinden met andere bestaande kennis. Binnen dit onderzoek zijn geen gestructureerde gegevens verzameld over mogelijke relevante factoren, zoals religieuze en culturele achtergronden, sociale economische status, de rol van de partner en -relatie, en de reden of totstandkoming van kinderloosheid. Dit laat veel mogelijke vragen onbeantwoord en bemoeilijkt wellicht de integratie met bestaande kennis.

Op het vlak van betrouwbaarheid van de onderzoeksdata zijn ook een aantal kanttekeningen te plaatsen. De verhalen van de deelnemers zoals deze in dit onderzoek naar voren zijn gekomen vormen een afspiegeling van hun ervaring. De gehanteerde werkwijze met afbeeldingen en een open interviewformat heeft gezorgd voor weinig sturing op de inhoud. Enerzijds gaf dit de deelnemers volop gelegenheid om te delen wat zij wilden delen. Anderzijds is er geen consequente, gestructureerde uitvraag geweest van specifieke aspecten van de ervaring. Mogelijk zijn daardoor relevante elementen uit de ervaring niet benoemd, en daarmee geen onderdeel geworden van de analyse. Daar komt bij dat het gesprek slechts een momentopname is geweest, over een onderwerp dat deels nog 'under construction' en in beweging is. Dat bleek onder andere uit de manier waarop een aantal deelnemers zocht naar woorden en soms vertwijfeld of verbaasd terugkwam op eigen statements. Tot slot kan onder andere gender en leeftijd van de onderzoeker een rol hebben gespeeld bij wat en hoe er gedeeld is. Eenzelfde werkvorm met dezelfde deelnemer zou dus op een andere dag, met een andere onderzoeker deels een ander beeld hebben kunnen opleveren.

Ten aanzien van de validiteit van de data is het belangrijk te realiseren dat deelnemers deels vertelden over een ervaring in het (verre) verleden. De beschreven ervaring van 'toen' varieerde van vierenhalf tot 25 jaar geleden. Het is zeer waarschijnlijk dat de verhalen in het nu over de ervaring van destijds een vertekend of beperkt beeld geven. Vermoedelijk doet dit geen volledig recht aan de daadwerkelijke ervaring van destijds. Tot slot kan een aanzienlijk deel van betekenisgeving ook via onbewuste processen verlopen, welke niet of niet rechtstreeks in de verhalen van de deelnemers terug te vinden zijn.

Naast fenomenologisch is er ook een grote interpretatieve component in dit onderzoek. Zoals in hoofdstuk 3 beschreven, zijn verschillende maatregelen genomen om de kwaliteit van de analyse te borgen. Echter blijft het een relevante kwetsbaarheid van dit onderzoek. Het proces van onderscheiden van *experiential themes* zoals onderdeel van *Interpretative Phenomenological Analysis* is als solo-activiteit uitdagend gebleken. Een gebrek aan ervaring met deze methode speelde daarbij parten. Regelmatig was er twijfel over de meest passende duiding en ordening. Het was dan ook wenselijk geweest als er meer dan slechts één paar ogen intensief betrokken was geweest. Ook kan mijn persoonlijke en emotionele betrokkenheid bij het thema blinde vlekken en projecties tot gevolg hebben gehad die wellicht niet opgemerkt zijn tijdens het begeleidingsproces.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek en praktijk

Dit onderzoek heeft laten zien dat het een meerwaarde heeft om betekenis te onderzoeken aan de hand van een onderscheid in initiële betekenis, betekenisgeving en herstelde betekenis. In de literatuur over welbevinden wordt *meaning-making* veelal gezien als een een-dimensionale, geïsoleerde taak of activiteit. Meaning-making blijkt een wezenlijk en dynamisch proces. Voor vervolgonderzoek is het dan ook waardevol om dit onderscheid meer rechtstreeks in verband te brengen met welbevinden. Onderzoek naar de inhoud van

toegeschreven betekenis in combinatie met heldere indicatoren voor psychologisch welbevinden maakt een beter begrip van de impact van ongewenste kinderloosheid mogelijk.

Een andere wenselijke vervolgrichting is langdurig onderzoek naar de ontwikkeling van betekenis. In deze studie werd deelnemers gevraagd om te vertellen over 'toen'. Waarschijnlijk geeft het belangrijke inzichten wanneer op verschillende momenten in de tijd, in de loop van een aantal jaren, de geleefde ervaring van ongewenste kinderloze vrouwen onderzocht wordt. Zo kan meer zicht ontstaan op de ontwikkeling van betekenis door de tijd, en de rol van de sociale omgeving, verbondenheid en verwantschap daarin spelen.

Ten derde zou grootschaliger onderzoek naar ongewenste kinderloosheid meer verschillende groepen betrokkenen kunnen meenemen. Zo lijkt ongewenste kinderloosheid onder cisgender mannen en ongewenste kinderloosheid in de context van seksuele en genderdiversiteit tot op heden zeer weinig belicht.

Als afsluitende opmerking wil ik pleiten voor ruimte voor de ervaring van degenen die met ongewenste kinderloosheid te maken hebben. Dit veelal ongeziene verlies mag, met al zijn smaken en nuances, meer gezien worden. Nu ligt het initiatief om tot verbinding en erkenning van de ervaring te komen veelal bij degene die het verlies ervaart. Daar waar onderling vertrouwen is, kunnen oordeelvrije uitnodigingen om te delen de emotionele last verlichten van degenen die met ongewenste kinderloosheid te maken hebben. Ongewenste kinderloosheid betekent vaak een bron van groot verdriet voor wie ermee te maken heeft. Het is belangrijk dat we beseffen dat kinderloosheid daarnaast ook veel andere betekenissen kan hebben, danwel krijgen.

Bibliografie

Baumeister, Roy F. 1991. *Meanings of Life*. New York: The Guilford Press.

Bell, Ann V. 2019. "I'm Not Really 100% a Woman If I Can't Have a Kid": Infertility and the Intersection of Gender, Identity, and the Body'. *Gender & Society* 33 (4): 629-51. <https://doi.org/10.1177/0891243219849526>.

Boss, Pauline. 1999. *Ambiguous Loss: Learning to Live with Unresolved Grief*. Cambridge, Mass: Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjhzrh4>

Boss, Pauline. 2010. 'The Trauma and Complicated Grief of Ambiguous Loss'. *Pastoral Psychology* 59 (2): 137-45. <https://doi.org/10.1007/s11089-009-0264-0>.

Blocker Turner, Renee en Sarah D. Stauffer. 2023. 'Disenfranchised Grief. The complicated interweave of death and non-death losses.' In *Disenfranchised Grief: Examining Social, Cultural, and Relational Impacts* redactie door Renee Blocker Turner en Sarah D. Stauffer, 3-23. New York: Routledge. <https://doi-org.proxy-ub.rug.nl/10.4324/9781003292890>

Brooks, Christine. 2019. 'Meaning-Making among Intentionally Childless Women'. *International Journal of Transpersonal Studies* 38 (1): 140-153. <https://doi.org/10.24972/ijts.2019.38.1.140>.

CBS. Geen datum. 'Kinderen krijgen.' Geraadpleegd op 23 juli 2024. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/levensloop/kinderen-krijgen>

Chan, Rebecca, Larissa Rossen, en Janelle Kwee. 2023. 'Voices of (m)Otherhood: Listening to the Experiences of Single and Childless Women'. *Journal of Social and Personal Relationships* 40 (12): 1-21. <https://doi.org/10.1177/02654075231190847>.

Cobussen, Maartje, Jarl Kampen en Peer Scheepers. 2021. 'Benaderingen van onderzoek.' In *Onderzoeksmethoden*, redactie door Peer Scheepers en Hilde Tobi, 69-105. Amsterdam: Boom.

DeepAI. 2024 'Zodiac design creator' geraadpleegd op 09 juli 2024, van <https://deepai.org/machine-learning-model/zodiac-design-generator>.

Derkx, Peter en Bos, Pien en Laceulle, Hanne en Machielse, Anja. 2020. 'Meaning in life and the experience of older people.' *International Journal of Ageing and Later Life* 14 (1): 37-66. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.19467>

Derkx, Peter. 2016. Humanism as a meaning frame. In *What Is Humanism and Why Does It Matter?*, redactie door Anthony B. Pinn, 42-59. Sheffield: Routledge

Doka, Kenneth J. 2008. 'Disenfranchised grief in historical and cultural perspective'. In *Handbook of bereavement research and practice: Advances in theory and intervention*, redactie door M. S. Stroebe, R. O. Hansson, H. Schut, & W. Stroebe, 223-40. Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14498-011>.

Ferland, Paulette, en Sandra L. Caron. 2013. 'Exploring the Long-Term Impact of Female Infertility: A Qualitative Analysis of Interviews With Postmenopausal Women Who Remained Childless'. *The Family Journal* 21 (2): 180-88. <https://doi.org/10.1177/1066480712466813>.

- Fieldsend, M., en Smith, J. A. 2020. "Either stay grieving, or deal with it": The psychological impact of involuntary childlessness for women living in midlife'. *Human Reproduction* 35: 876–85. <https://doi.org/10.1093/humrep/deaa033>
- Fikslin, Rachel A. 2021. 'Toward an Intersectional Psychological Science of Reproductive Norms: Generating Research Across the Natalism Spectrum'. *Psychology of Women Quarterly* 45 (3): 308-24. <https://doi.org/10.1177/03616843211011716>.
- Finlay, Linda. 2011. *Phenomenology for Therapists: Researching the Lived World*. Newark: John Wiley & Sons, Incorporated. <https://DOI:10.1002/9781119975144>
- Gameiro, S., en A. Finnigan. 2017. 'Long-Term Adjustment to Unmet Parenthood Goals Following ART: A Systematic Review and Meta-Analysis'. *Human Reproduction Update* 23 (3): 322-37. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmx001>.
- Gotlib, Anna. 2016. "“But You Would Be the Best Mother”": Unwomen, Counterstories, and the Motherhood Mandate'. *Journal of Bioethical Inquiry* 13 (2): 327-47. <https://doi.org/10.1007/s11673-016-9699-z>.
- Gotlib, Anna. 2018. 'Wanting to Want: Constructing the Ambivalent Childless Self.' In *Voluntary and Involuntary Childlessness: The Joys of Otherhood?*, redactie door Natalie Sappleton. 71-94. Leeds: Emerald Publishing Limited.
- Gouni, Olga, Gabija Jarašiūnaitė-Fedosejeva, Burcu Kömürcü Akik, Annaleena Holopainen, Jean Calleja-Agius 2022. 'Childlessness: Concept Analysis'. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (1464): 1-45. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031464>.
- Graham Melissa, Beth Turnbull, Hayley McKenzie and Ann Taket. 2018. 'Social Inclusion, Connectedness and Support: Experiences of Women without Children in a Pronatalist Society'. In *Voluntary and involuntary Childless. The joys of otherhood?*, redactie door Natalie Sappleton. Bingley, UK: Emerald Publishing Limited. 25-145
- Guldin, Mai-Britt, en Carlo Leget. 2023. 'The integrated process model of loss and grief - An interprofessional understanding'. *Death Studies* 48(7): 1-15. <https://doi.org/10.1080/07481187.2023.2272960>.
- Harrington, Rebecca. 2019. 'Childfree by Choice'. *Studies in Gender and Sexuality* 20 (1): 22-35. <https://doi.org/10.1080/15240657.2019.1559515>.
- Hennink, Monique M., Inge Hutter, and Ajay Bailey. 2020. *Qualitative Research Methods*. Los Angeles: Sage.
- Jarnagin, Whitney L., Denis' A. Thomas, en Megan C. Herscher. 2024. *Working with Infertility and Grief: A Practical Guide for Helping Professionals*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003336402>.
- Johansson, M., en Berg, M. 2005. 'Women's experiences of childlessness 2 years after the end of in vitro fertilization treatment.' *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 19: 58–63. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2005.00319.x>
- Karaca, Aysel, Gül Ünsal, Elif Asik, Ilkay Keser, Handan Ankarali, en Yeliz Doğan Merih. 2018. 'Development and Assessment of a Coping Scale for Infertile Women in Turkey'. *African Journal of Reproductive Health* 22 (3): 13-23. <https://doi:10.29063/ajrh2018/v22i3.2>.

- Khan, Neda Haseeb, Mohammad Ghazi Shahnawaz, Ansha Patel, Poonam Kashyap, en Chandra Bhushan Singh. 2023. 'Resilience among involuntarily childless couples and individuals undergoing infertility treatment: a systematic review'. *Human Fertility* 26: 1-22. <https://doi.org/10.1080/14647273.2023.2219400>.
- King, Laura A., en Joshua A. Hicks. 2021. 'The Science of Meaning in Life'. *Annual Review of Psychology* 72: 561-84. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-072420-122921>.
- Kraaij, Vivian, Nadia Garnefski, en Anne Vlietstra. 2008. 'Cognitive coping and depressive symptoms in definitive infertility: A prospective study'. *Journal of Psychosomatic Obstetrics en Gynecology* 29 (1): 9-16. <https://doi.org/10.1080/01674820701505889>.
- Kraaij, Vivian, Nadia Garnefski, en Maya J. Schroevers. 2009. 'Coping, Goal Adjustment, and Positive and Negative Affect in Definitive Infertility'. *Journal of Health Psychology* 14 (1): 18-26. <https://doi.org/10.1177/1359105308097939>.
- Lakatos, Enikő, Judit F. Szigeti, Péter P. Ujma, Réka Sexty, en Piroska Balog. 2017. 'Anxiety and depression among infertile women: a cross-sectional survey from Hungary'. *BMC Women's Health* 17 (48): 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12905-017-0410-2>.
- Letherby, G. 2002. Challenging dominant discourses: Identity and change and the experience of "infertility" and "involuntary childlessness". *Journal of Gender Studies* 11: 277-88. <https://doi.org/10.1080/0958923022000021241>
- Loftus, J., en Andriot, A. L. 2012. 'That's what makes a woman: Infertility and coping with a failed life course transition.' *Sociological Spectrum* 32: 226-43. <https://doi.org/10.1080/02732173.2012.663711>
- Martela, Frank en Michael F. Steger. 2016. 'The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance.' *The Journal of Positive Psychology* 11(5): 531-45. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
- Martela, Frank, Richard M. Ryan, en Michael F. Steger. 2018. 'Meaningfulness as Satisfaction of Autonomy, Competence, Relatedness, and Beneficence: Comparing the Four Satisfaction and Positive Affect as Predictors of Meaning in Life'. *Journal of Happiness Studies* 19 (5): 1261-82. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9869-7>.
- Martela, Frank, en Michael F. Steger. 2023. 'The role of significance relative to the other dimensions of meaning in life – an examination utilizing the three dimensional meaning in life scale (3DM)'. *The Journal of Positive Psychology* 18 (4): 606-26. <https://doi.org/10.1080/17439760.2022.2070528>.
- McCarthy, MP. 2008 'Women's lived experience of infertility after unsuccessful medical intervention.' *Journal of Midwifery and Womens Health* 53 (4): 319-24. <https://doi:10.1016/j.jmwh.2007.11.004>
- Morse, Jessica L., en Michael F. Steger. 2019. 'Giving Birth to Meaning: Understanding Parenthood Through the Psychology of Meaning in Life'. In *Pathways and Barriers to Parenthood: Existential Concerns Regarding Fertility, Pregnancy, and Early Parenthood*, redactie door Orit Taubman – Ben-Ari, 1-17. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24864-2_1.

Muthert, Hanneke 2012. *Ruimte voor verlies. Geestelijke verzorging in de psychiatrie*. Tilburg: KSGV.

Newton, Christopher R., Wendy Sherrard, en Irene Glavac. 1999. 'The Fertility Problem Inventory: Measuring Perceived Infertility-Related Stress'. *Fertility and Sterility* 72 (1): 54-62. [https://doi.org/10.1016/S0015-0282\(99\)00164-8](https://doi.org/10.1016/S0015-0282(99)00164-8).

O'Driscoll, Rose en Jenny Mercer. 2018. 'Are loneliness and regret the inevitable outcomes of ageing and childlessness?' In *Voluntary and involuntary Childless. The joys of otherhood?*, redactie door Natalie Sappleton, 173-91. Bingley, UK: Emerald Publishing Limited.

Ostafin, Brian D., en Travis Proulx. 2020. 'Meaning in life and resilience to stressors'. *Anxiety, Stress & Coping* 33 (6): 603-22. <https://doi.org/10.1080/10615806.2020.1800655>.

Peterson, Brennan en Jean Marie S. Place 2019. 'The Experience of Infertility: An Unexpected Barrier in the Transition to Parenthood'. In *Pathways and Barriers to Parenthood: Existential Concerns Regarding Fertility, Pregnancy, and Early Parenthood*, redactie door Orit Taubman – Ben-Ari, 19-37. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24864-2_1.

Park, Crystal L. 2010. 'Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events'. *Psychological Bulletin* 136 (2): 257-301. <https://doi.org/10.1037/a0018301>.

Park, Crystal L., en Login S. George. 2013. 'Assessing meaning and meaning making in the context of stressful life events: Measurement tools and approaches'. *The Journal of Positive Psychology* 8 (6): 483-504. <https://doi.org/10.1080/17439760.2013.830762>.

Park, Crystal L., Login S. George, en Amy L. Ai. 2021. 'Measuring Three Distinct Aspects of Meaning in Life: The Multidimensional Existential Meaning Scale (MEMS)'. In *Assessing Spirituality in a Diverse World*, redactie door Amy L. Ai, Paul Wink, Raymond F. Paloutzian, en Kevin A. Harris, 117-40. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-52140-0_6.

Pozza, Andrea, Davide Dettore, en Maria Elisabetta Coccia. 2019 'Depression and Anxiety in Pathways of Medically Assisted Reproduction: The Role of Infertility Stress Dimensions'. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health* 15: 101-09. <https://doi.org/10.2174/1745017901915010101>.

Smit, Liesbeth. 2022. *Echte vrouwen krijgen een kind*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.

Steger, Michael F., Yerin Shim, Brenna R. Rush, Libby A. Brueske, Joo Yeon Shin, en Leslie A. Merriman. 2013. 'The mind's eye: A photographic method for understanding meaning in people's lives'. *The Journal of Positive Psychology* 8 (6): 530-42. <https://doi.org/10.1080/17439760.2013.830760>.

Tonkin, L. 2010. 'Making Sense of Loss: the Disenfranchised Grief of Women Who Are "Contingently Childless"'. *Journal of the Motherhood Initiative for Research and Community Involvement* 1 (2): 177-187.

Van Duin, Coen en Peteke Feijten. 2023 'Dalende vruchtbaarheid sinds 2010: de rol van opleidingsniveau.' Centraal Bureau voor de Statistiek. Laatst aangepast 6 december 2023.

<https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/dalende-vruchtbaarheid-sinds-2010-de-rol-van-opleidingsniveau/3-resultaten>

Vissers, Julie, Isto Peltomäki, Daan Duppen, Gørill Haugan, Helena Larsson, Suvi-Maria Saarelainen, en Jessie Dezutter. 2024. 'Meaning in Late Life: A Scoping Review'. *Journal of Happiness Studies* 25 (21): 1-33. <https://doi.org/10.1007/s10902-024-00726-x>.

Zurlo, Maria Clelia, Maria Francesca Cattaneo Della Volta, en Federica Vallone. 2018. 'Predictors of Quality of Life and Psychological Health in Infertile Couples: The Moderating Role of Duration of Infertility'. *Quality of Life Research* 27 (4): 945-54. <https://doi.org/10.1007/s11136-017-1781-4>.

Zurlo, Maria Clelia, Maria Francesca Cattaneo Della Volta, en Federica Vallone. 2020. 'Re-Examining the Role of Coping Strategies in the Associations Between Infertility-Related Stress Dimensions and State-Anxiety: Implications for Clinical Interventions With Infertile Couples'. *Frontiers in Psychology* 11: 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.614887>.

Bijlage 1: Oproep deelnemers

Onderzoek: Definitief ongewenst kinderloos, en nu?

Voor mijn masterscriptie doe ik onderzoek naar de impact van ongewenste kinderloosheid op het leven en de zinsbeleving van vrouwen. Ongewenste kinderloosheid kan een diep ontregelende ervaring zijn. Behalve het gemis van een eigen kindje en het ervaren van de ouderrol, kan het onder andere invloed hebben op je zelfbeeld, je relaties met anderen en je verwachtingen en invulling van je nabije en verdere toekomst.

Ondanks de mogelijk enorme impact, en de grote groep mensen die hiermee te maken heeft, is er relatief weinig bekend over wat dit doet bijvoorbeeld met de beleving van zin en hoe vrouwen hier in de loop der tijd mee omgaan.

Mijn onderzoek richt zich op het verkennen en begrijpen van deze ervaring. Wat doet dat misschien met hoe je in het leven staat. Hoe geef je het betekenis, hoe verhoud je je ertoe? Waar en hoe vind je (weer) richting, of misschien wel niet? Ik ben daarom op zoek naar vrouwen die met mij in gesprek willen gaan over het proces zoals zij dat beleefd hebben sinds zij definitief weten kinderloos te blijven.

Hoe ziet deelname eruit?

- We gaan samen in gesprek. 1-op-1. Ik zal een aantal vragen stellen, en vooral luisteren naar wat jij te zeggen hebt. Mijn belangrijkste doel is om te begrijpen hoe *jij* dit proces ervaren hebt en ervaart.
- We spreken bij voorkeur face-to-face af, op een plek die voor ons beiden goed voelt.
- Het gesprek vindt plaats tussen 22 februari en 15 maart.
- De duur van het gesprek is waarschijnlijk tussen 45 minuten en 1,5 uur.
- Mogelijk vraag ik je na afloop van de individuele interviews of je wilt deelnemen aan een groepsgeprek met meerdere deelnemers.

Wat mag je verwachten?

- Voor de start: een zorgvuldige uitleg van de werkwijze en hoe ik jouw privacy borg.
- Een veilige gespreksruimte, zonder oordeel.
- Mij als aandachtige gesprekspartner.
- Na afloop van het onderzoek een samenvatting van de opgedane inzichten.

Ik ben op zoek naar:

- Vrouwen in een leeftijd tussen 43 en 58 jaar.
- Bij voorkeur woonachtig in Noord- of Midden-Nederland.
- Die geprobeerd hebben om zwanger te worden.
- Die zich identificeren als ongewenst kinderloos, en dit tenminste 2 jaar als definitief en onomkeerbaar ervaren.
- Die geen stief- of adoptiekinderen in hun leven hebben.
- En bereid zijn om te delen over hun ervaring en proces.

Wil jij meedoen aan dit onderzoek? Dan hoor ik graag van je. Stuur een mailtje tschoep@gmail.com, en dan neem ik verder contact met je op.

Bijlage 2: Informatie- en toestemmingsformulier

Werktitel onderzoek: Definitief ongewenst kinderloos, en nu?
Naam onderzoeker: Tanja Schoep

Beste deelnemer,

Hartelijk dank voor je interesse in deelname aan dit onderzoek. In dit document leg ik uit wat het onderzoek inhoudt en hoe het onderzoek zal worden uitgevoerd. Neem de tijd om het zorgvuldig door te lezen.

WAAROVER GAAT DIT ONDERZOEK?

Dit onderzoek gaat over de ervaring van zin van ongewenst kinderloze vrouwen. Ongewenste kinderloosheid kan een grote impact hebben op je leven en op je relaties. Wat doet dat misschien met hoe je in het leven staat. Hoe geef je het betekenis, hoe verhoud je je ertoe? Waar en hoe vind je (weer) richting, of misschien wel niet? Om deze ervaring beter te begrijpen zal ik diepte-interviews afnemen. Je bent (beoogd) deelnemer in dit onderzoek omdat je uit eigen ervaring hierover kunt en wilt vertellen.

WAT HOUDT DEELNAME IN?

Deelname betekent dat je akkoord gaat met een gesprek, wat we face-to-face of online voeren. Tijdens dit gesprek gaan we in op jouw persoonlijke ervaring en proces sinds het moment dat definitief duidelijk werd dat je geen kind of kinderen zou krijgen. De duur van het gesprek ligt waarschijnlijk tussen 45 minuten tot 1,5 uur. Je gaat ermee akkoord dat ik hiervan een geluidsopname maak, zodat ik ons gesprek na afloop kan terug luisteren en analyseren.

MOET JE DEELNEMEN?

Deelname is vrijwillig. Als deelnemer heb je het recht om op elk moment deelname te onderbreken of af te breken. Daar is geen opgave van reden voor nodig, en daar zijn geen negatieve gevolgen aan verbonden. Reeds verzamelde gegevens kunnen echter op een later tijdstip niet altijd meer verwijderd worden vanwege de integriteit van het onderzoek.

ZIJN ER RISICO'S BIJ DEELNAME?

Dit onderzoek gaat over een persoonlijk onderwerp. Deelname aan de onderzoek kan een emotionele impact hebben. Het is belangrijk om je hiervan bij voorbaat bewust te zijn, en na te denken over eventuele wenselijke zelfzorg en beschikbare hulplijnen. De huisarts of diens praktijkondersteuner kan hierbij een belangrijke ingang zijn.

ZIJN ER VOORDELEN AAN DEELNEMEN?

Er is geen beloning of vergoeding verbonden aan deelname aan dit onderzoek. Er is ruimte om te delen over jouw persoonlijke ervaring, wat vaak als prettig ervaren wordt. Daarnaast lever je hiermee een bescheiden bijdrage aan de ontwikkeling van wetenschappelijke kennis over dit onderwerp.

HOE WORDT DE DOOR JOU VERSTREKTE INFORMATIE OPGENOMEN, OPGESLAGEN EN BESCHERMD?

Het gesprek dat we voeren zal ik opnemen met behulp van audio-opnameapparatuur. Na afloop kopieer ik de opname zo snel mogelijk naar de beveiligde, digitale omgeving van Rijksuniversiteit Groningen, en verwijder ik deze vervolgens van de opnameapparatuur. Ik zet de opname vervolgens om naar tekst (transcriptie), waarbij ik alle rechtstreeks herleidbare persoonlijke gegevens, zoals persoonsnamen, leeftijd en woonplaats verwijder. In het transcript en in het uiteindelijke onderzoeksverslag zal dus enkel geanonimiseerde informatie opgenomen worden. De originele audio-opnames worden na afronding van het onderzoeksproject verwijderd.

WAT GEBEURT ER MET DE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK?

De tijdens de interviews verzamelde gegevens worden gebruikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Het onderzoek is onderdeel van mijn afstudeerscriptie voor de Masteropleiding Geestelijke Verzorging aan de Rijksuniversiteit Groningen, en de scriptie zal na afronding digitaal beschikbaar worden gemaakt. Daarnaast zal ik de resultaten of een samenvatting daarvan mogelijk via andere publicaties of populaire platformen zoals Freya of LinkedIn delen.

ETHISCHE GOEDKEURING

Dit onderzoek vindt plaats onder supervisie van dr. Anja Visser, en is als zodanig in lijn met de ethische voorschriften vanuit de faculteit Religie, Cultuur en Maatschappij van de Rijksuniversiteit Groningen.

VRAGEN

In geval van vragen of onduidelijkheden dan hoor ik dat graag. Ik ben te bereiken via mail of via telefoon: t.schoep@gmail.com / 06-15372323

KLACHTEN

Heb je klachten over de gang van zaken en kun je geen overeenstemming met mij bereiken, neem dan contact op met de functionaris gegevensbescherming van de Rijksuniversiteit Groningen:

Mr. A.R. (Arjen) Deenen (a.r.deenen@rug.nl)
Post adres: P.O. Box 72 9700 AB Groningen
An. Central Privacy Desk
E-mail: privacy@rug.nl

TOESTEMMING

Als je met bovenstaande akkoord bent, wil ik je vragen om dit formulier te ondertekenen. Dit betekent dat je de intentie hebt om deel te nemen aan het onderzoek. Ondertussen blijft het recht bestaan om elk gewenst moment terug te trekken van deelname.

Als deelnemer verklaar je hierbij dat:

- je het informatie- en toestemmingsformulier over het onderzoek heb ontvangen, gelezen en begrepen.
- je de mogelijkheid heb gehad om vragen te stellen aan de onderzoeker, en dat je vragen naar tevredenheid zijn beantwoord.
- je toestemt met deelname aan dit onderzoek.

Voor akkoord:

.....
.....

Naam deelnemer

Handtekening

Datum

Als onderzoeker verklaar ik hierbij dat:

- ik de deelnemer duidelijk heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.
- ik de informatie van de deelnemer vertrouwelijk zal behandelen.

.....
.....

Bijlage 3: Interviewleidraad

Opwarmen

- Koetjes en kalfjes. Motivatie om mee te doen. Hoe voel je je? Voel je je comfortabel? Zit je prettig? Etc
- Introductie van werkwijze: Ik zal misschien voor je gevoel weinig zeggen, lange stiltes laten vallen. Of misschien gevoelsmatig naar de bekende weg vragen, om soms ook het voor de hand liggende duidelijk te kunnen maken. Ruimte voor jou. Je hoeft het niet te weten of logisch te klinken. Zoals het is.
- Check: Zijn we goed te verstaan? Ben je er klaar voor dat ik de opname start?

Start –kiezen vier beelden

Voordat we echt beginnen... zou je eens kort willen vertellen over het moment -als het een moment was – dat je je realiseerde dat je in dit leven geen eigen, biologische kinderen zult krijgen. Wanneer was dat?

Ok, dan zou ik graag willen beginnen aan de hand van een aantal plaatjes. Op het bijgevoegde papier zie je vier vakken. En hier is een kaartenset.

- TOEN – staat voor het moment dat voor jou definitief duidelijk werd dat je kinderwens niet vervuld ging worden.
- NU – staat voor het huidige moment.
- VERLIES – staat voor dat wat je verloren bent, of wat kinderloosheid je gekost heeft
- OPBRENGST – staat voor dat wat kinderloosheid jou opgebracht of opgeleverd heeft. En wellicht is dat niks, dat kan ook.

Zou je in alle vier de vakken een beeld willen plaatsen, wat past bij jouw persoonlijke ervaring? Er zijn geen goede of foute antwoorden, neem je tijd.

In gesprek

1. TOEN:

Wil je me eens meenemen in jouw ervaring, te beginnen bij TOEN?

Wat deed het met jou toen je realiseerde dat je geen eigen, biologische kinderen zou krijgen?

Mogelijke aanvullende vragen:

- Welke gevoelens of gedachten leefden er TOEN in jou?
- Welk gevoel hoort er voor jou bij TOEN?
- Welke conclusies trok je TOEN? Over kinderloos zijn. Over je leven. Over jezelf. Over je toekomst. Over?
- Hoe stond je TOEN in het leven?
- Wat deed er TOEN voor jou toe? Wat vond je TOEN belangrijk?
- Wat gaf jou TOEN richting? Hoe maakte je keuzes? Wat dreef jou?

2. NU:

Wil je eens vertellen over NU?

Welke plek of rol heeft kinderloos zijn nu in jouw leven? Hoe ervaar je dat nu?

Mogelijke aanvullende vragen:

- Wat gedachten en gevoelens leven er NU in jou?
- Hoe kijk je NU naar kinderloos zijn. Naar je leven? Naar jezelf? Naar je toekomst?

- Wat doet er NU toe voor jou? Wat vind je NU belangrijk?
- Wat geeft jou NU richting? Hoe maak je keuzes in het leven? Wat drijft je?
- Hoe sta je NU in het leven?
- Heb je het idee dat er een bedoeling is in je leven?

3. Van TOEN naar NU

Wil je iets vertellen over het proces, hoe dat proces van TOEN naar NU verlopen is?

Welke woorden, associaties of beelden passen voor jou bij dat proces?

Mogelijke aanvullende vragen:

- Wat is daarin belangrijk voor je geweest?
- Wie of wat waren hierbij van invloed?
- In hoeverre ben jij, of jouw manier van in het leven staan veranderd?
- Wat was de rol van de buitenwereld of omgeving in dit proces?
- In hoeverre is dit iets waar je bewust mee bezig bent geweest?
- Denkend of voelend?
- Wat is er onveranderd gebleven?
- In hoeverre zijn daar mijlpalen of keerpunten in geweest?
- Welk gevoel hoort er bij dit proces?

4. VERLIES

Wil je eens vertellen over VERLIES?

5. OPBRENGST

Wil je eens vertellen over OPBRENGST?

Afronding

Tot slot: zijn er nog dingen die je graag wilt zeggen? Iets benadrukken of toevoegen aan wat gezegd is?

Dank je wel voor je bereidheid om dit met me te delen.